

Het LAND van AALST

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging 'Het Land van Aalst', met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Elektronische versie:

Gratis op de website

Lidmaatschap van de vereniging:

Bijdrage zonder jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: € 10 • Steunend: € 20

Jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: € 50 • Steunend: € 60

Te storten op:

IBAN BE33 3930 3032 7646

BIC: BBRUBEBB

t.a.v. Het Land van Aalst,
Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het 'Land van Aalst' in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oost-Vlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren † Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en † Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens † Arthur Broeckaert, † Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), † Jozef Van Cleemput, † Jozef De Brouwer, † Valère Gaublomme, † Frits Van Acker, † Basiel Boel, † Marcel Cornelis en † Jules Pieters. Latere voorzitters waren † Jozef Borremans (1953-1954), † Frits Courteaux (1963-1980), † Luc De Rijck (1980-1984) en Luc Robijns (1984-2020).

Het bestuur van de vereniging:

Luc Robijns • *erevoorzitter*

Bart Cherretté • *voorzitter*

Michel Igual Pacheco • *ondervoorzitter*

Marcel Cock, Pieterjan Deconinck, Lieve De Mecheleer,
Tom De Ridder, Luc Geeroms, Mieke Van Damme, Dirk Van
de Perre, Wouter Van Der Spiegel, Georges Vande Winkel,
Reinoud Vermoesen.

Meewerkende leden:

Louis De Cock, Bart Merckaert, Geert Van Bockstaele, Bart
Van Langenhoven, Marc Uyttersprot en Wilfried Vernaeve

Redactiesecretariaat:

Reinoud Vermoesen

reinoud.vermoesen@uantwerpen.be

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme

Asserendries 118, 9300 Aalst • tel. 053 21 63 30

• e-mail: vdmieke@skynet.be

De vereniging is lid van het 'Oost-Vlaams Verbond van de Kringen der Geschiedenis'. Het logo werd ontworpen door Bram Overlaet. Het representeert het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, met verwijzing naar de de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

hetlandvanaalst@gmail.com • <http://www.hetlandvanaalst.be>

Vlaanderen

Stad Aalst

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst.

Vormgeving: Arnoud Jensen

Druk: De Riemacker Printing, Nukerkeplein 9, 9681 Nukerke

ISSN 0778-7731

De Riemacker
PRINTING

De site van het Ninoofse gasthuis/hospitaal

Deel 1: Het oude gasthuiscomplex onder het Oostenrijkse, Franse en Nederlandse Bewind (1750-1830)

Dirk Van de Perre

Algemene inleiding

De oude gasthuissite in Ninove is thans een lege vlakte. Aanvankelijk was het mijn bedoeling het alleen over de gebouwen te hebben, die daar gestaan hebben. Maar onvermijdelijk kwam ook de vraag op waarvoor die gebouwen gediend hebben en wie erin verbleven heeft. Het archief betreffende de site situeert zich voor de periode vóór 1800 in het Rijksarchief te Gent en te Brussel. Voor de periode daarna zit het archief verspreid op meerdere plaatsen: in het bisdom Gent voor de aanwezigheid van de Zusters van de HH. Harten en de rol van de directeur (aalmoezenier), in het parochiearchief O.L.Vrouw Hemelvaart te Ninove, in het decanaal Archief Sint-Bartholomeuskerk te Geraardsbergen, in het Rijksarchief te Gent voor het provincie-archief dat een aanvang neemt vanaf het Scheldedepartement en vooral in het Ninoofse Stadsarchief, dat een zeer uitgebreide documentatie bewaart vanaf de Franse tijd. Van het zeer rijke Ninoofse COO/OCMW-archief bestaat alleen een plaatsingsindex, maar dankzij de vriendelijke hulp van stadsarchivaris Sofie Neuckermans is het mij toch in zijn volledigheid ter beschikking gesteld.¹

De oogst aan gegevens is zo groot dat ik beslist heb de inhoud over drie artikelen te verdelen. Voor de gebouwen moeten we twee perioden onderscheiden: die van de oude gebouwen van 1750 tot 1940 en die van de nieuwe gebouwen van 1938/1940 tot 2012. De geschiedenis van de eerste periode wordt gebracht in twee bijdragen, waarvan de eerste loopt van 1750 tot 1830 en de tweede van 1830 tot 1940. De derde bijdrage handelt uitsluitend over de periode 1936/1940 tot 2012 met een uitloper tot 2024.

De periode van de gasthuiszusters-augustinessen, 1750-1796

De nieuwe gasthuiskapel (1751-1763)

Voor het Ninoofse gasthuis brak na 1750 een nieuwe periode aan. De bestaande kapel was bouwvallig, aldus het oordeel van de *experten ingenieur oft architect* die vaststelde dat reparatie niet meer mogelijk was “mits de mueren der selve kercke geheel verrot syn ende de gevel in perykel is van te succomberen ende in te vallen.”² Daarom richtten op 1 mei 1751 priorin Theresia Thienpont³ en haar vijf medezusters zich tot de Mechelse aartsbisschop kardinaal Thomas d’Alsace de Boussu (1716-1759) met het verzoek om de bestaande kapel te mogen afbreken. Zij voegde er het plan (model) van de voorgevel van de nieuwe kapel aan toe. De aartsbisschop keurde de afbraak en de nieuwbouw goed, maar vroeg dat de nieuwe kerk op dezelfde plaats

1. De archieven worden vermeld met volgende afkortingen: RAG = Rijksarchief Gent; ARAB = Algemeen Rijksarchief Brussel; BAG = Bisschoppelijk Archief Gent; PAN = Parochiearchief OLV Hemelvaart Ninove; DAG = Decanaal Archief Geraardsbergen; SAN = Stadsarchief Ninove.

2. J. DE KEMPENEER, *Aantekeningen over het O.-L.-Vrouwhospitaal van Ninove (16de-18de eeuw)*, in: *Het Land van Aalst*, 43, 1991, p. 185-202.

3. J. DE BROUWER, *Bijdrage tot de reguliere en sekuliere gemeenschappen in het Land van Aalst gedurende de 17^e en 18^e eeuw*, in: 36, 1974, p. 275-281. Thienpont was priorin van 1730 tot 1756.

als de oude zou komen. De kerk zou 28 voet breed zijn en in lengte en hoogte naar proportie.⁴ Dit detail wijst erop dat het model dat werd opgestuurd, dat van de huidige kapel is.

De nieuwe nu nog bestaande rijzige kapel is oost georiënteerd, ongeveer dubbel zo hoog en diep als breed en telt vijf traveeën met een driezijdige koorluiting. Ze is overkluisd met een stenen gewelf en heeft stevige muren. Ter hoogte van de derde travee bevindt zich een elegante dakruiter, waarin een klok aanwezig is en tot enkele decennia terug ook een uurwerk langs de zuidzijde. *De ingenieur heeft my gesyrt dat de kerkcke ons moet kosten omtrent de vier duysent gulden*, aldus de priorin, die hoopte nog dat jaar de kerk onder dak te hebben.⁵ Zij rekende voor het dakgebinte op een gift van enkele bomen uit de bossen van de abdij van Affligem, waarvan de aartsbisschop de titulaire abt was.

Over het verdere verloop van de bouw zijn geen gegevens beschikbaar. Op 13 februari 1763 gaf de nieuwe aartsbisschop kardinaal Johannes-Henricus de Franckenberg (1759-1801) J.B. Bertrand, de landsdeken van Geraardsbergen, de opdracht het altaar van de nieuwe kapel te wijden.⁶ Die datum prijkt eveneens op de arduinen lijst boven de ingangdeur, waaruit we kunnen besluiten dat tussen 1751 en 1763 de kapel gebouwd werd en het interieur gestalte heeft gekregen. Die wijding gebeurde onder het bewind van priorin Caroline Freysens (1756-1771).

4. De Aalsterse voet meet 0,277 m, wat een breedte geeft van 7,71 m. De buitenmaat van de huidige voorgevel is 9,92 m, zodat de 7,71 m op de binnenmaat betreft.

5. RAG, *Aartsbisdom Mechelen Serie M*, nr. 193/6.

6. DE KEMPENEER, *Aantekeningen*, p. 193.

7. D.VAN DE PERRE, *De bouw van het schip van de kerk in 1749-1750 en enkele gegevens over de romaanse kapittelkerk te Meerbeke*, in: *Het Land van Aalst*, 56, 2004, p. 130-142.

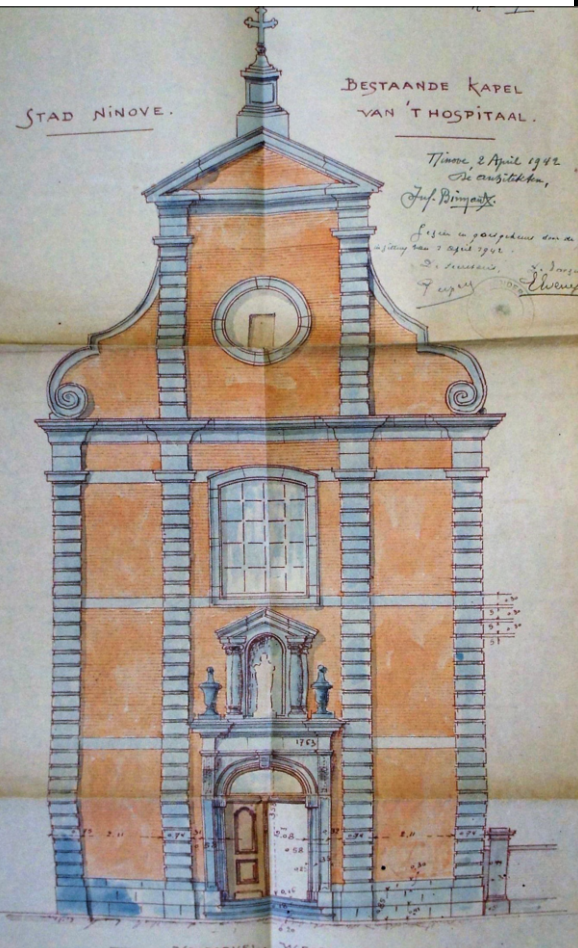
8. RAG, *Baronie Wedergrate*, nr. 220. Het betreft een rekening neergelegd in 1753 met betalingen uit de jaren 1750-1751.

9. RAG, *Aartsbisdom Mechelen Serie M*, nr. 253, f° 54; DE BROUWER, *Bijdrage*, p. 281.

10. J.F. KIECKENS, *De predikstoel der Sint Michielskerk te Loven*, in: *Dietsche Warande*, 9, 1896, p. 107-111; Paul PHILIPPOT e.a., *L'architecture religieuse et la sculpture baroques dans les Pays-Bas Méridionaux et la Principauté de Liège 1600-1770*, Sprimont, 2003, p. 572, 576, 1056 heeft het over één persoon met dubbele voornaam.

Geaquarelleerde tekening van de voorgevel van de hospitaalkapel,
gemaakt door architect Jules Birmant in 1941 ter gelegenheid
van de opmaak van een restauratiedossier voor de herstelling van
de oorlogsschade, opgelopen in mei 1940 bij het oplazen van de
Begijnenbrug.

Bron: SAN, Ninove, COO, Doos Werken Gasthuis en Ziekenhuis;
foto Dirk Van de Perre.

Wie was de expert-ingenieur die de oude kerk visiteerde en het plan met een bestek voor de nieuwe kerk opmaakte? In die periode is er in onze contreien slechts één architect werkzaam, die als ingenieur betiteld wordt: Ignatius Mayer uit Ath, *architectq ende ingenieur van konste, ingesetenen borger der stede van Haet*.⁷ Hij is de man die in 1749-1750 de vergroting van het schip van de Meerbeekse kerk met de huidige voorgevel realiseerde. Hij maakte er niet alleen het plan, hij hield er ook toezicht op de werken en ontving daarvoor een ereloon van 730 gulden. In dezelfde periode was hij eveneens in Pollare actief, waar hij het plan tekende voor de vergroting van de kerk met de noordelijke zijbeuk. Hiertoe diende de muur van het romaanse schip gedeeltelijk doorbroken te worden om er een arcade van drie bogen in aan te brengen, zonder dat de kerk zou instorten. De kerkrekening van 1753 vermeldt de betaling van 10 gulden en 10 stuivers *aen den ingenieur Ignace Mayer over het vermaecken van een plan ende model van de kercke van Pollaerde*.⁸ Mayer blijkt dus een specialist in stabiliteit te zijn bij het verbouwen van oude kerken, vandaar dat hij naast architect ook steeds als ingenieur betiteld wordt. Het is vermoedelijk omwille van die reputatie dat priorin Thienpont zijn advies vroeg over de bouwfysische toestand van de oude kapel. In de vormgeving van zowel de Meerbeekse als de Ninoofse voorgevel blijkt Mayers voorkeur voor het gebruik van arduin om de geledingen van de gevel te markeren. Zowel de Meerbeekse als de Ninoofse voorgevel zijn ontworpen in een late barokstijl. Of Mayer daadwerkelijk betrokken was bij de eigenlijke bouwwerken van de hospitaalkapel weten we niet. Uiteindelijk kostte de volledig afwerkte kapel 16.352 gulden en 11 stuivers, dit volgens de berekening van de landsdeken J.B. Bertrand, na controle van de rekeningen. Daartoe werden 3816 gulden geleend.⁹

In een aanverwante rococostijl is het interieur afgewerkt, waaronder het altaar, waarop onderaan in de rechterhoek van de expositietroon voor de monstrans de maker zijn naam heeft achtergelaten: S.I. DURAY F. De beeldhouwer Simon Joseph Du Ray (of waren het twee broers Simon en Joseph?) was in Brussel werkzaam in de periode 1743-1767.¹⁰

Het hoofdaltaar in de kerk van Borchtlombeek, gemaakt rond 1750 is eveneens van zijn hand. In een recente studie over deze kerk hebben de auteurs het over de broers Simon en Joseph. Is de 'F.' toegevoegd aan de naam in Ninove de afkorting van 'Frères'?¹¹

11. Luc DE BACKER en Veerle NYS, *Beheersplan Sint-Amanduskerk Borchtlombeek, Borchtlombeek, 2018, p. 20* (internet-publicatie).

12. Dit is tot vandaag het geval in de hospitaalkerk van Geraardsbergen.

De vroegere toestand van het altaar, toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw, in de als monument beschermde hospitaalkapel. De detailfoto toont rechts onderaan de expositietroon de inscriptie S.I. DURAY F.
Bron: Foto's Toeristische Dienst Ninove en Dirk van de Perre.

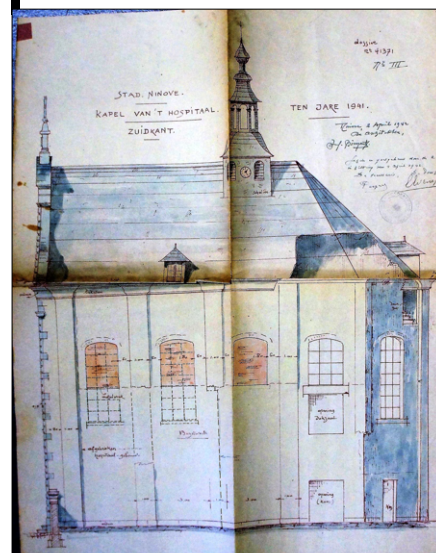
De kapel diende voor de zielzorg van de gasthuiszusters en de bewoners van het hospitaal en had beperkte parochiale rechten. De aanwezigheid van een klein kerkhof is daar een aanwijzing voor. Het was tevens een bedevaartsoord. De kapelanie die er gevestigd was, had een eigen bedienaar met een vaste dotatie. De kapelaan droeg er dagelijks de mis op voor de zusters. Het benoemingsrecht kwam de abt van de Ninoofse abdij toe, die meestal de onderpastoor van de parochie, een religieus van zijn abdij, benoemde.

Op een plan uit 1941 van de rechterzijmuur, opgemaakt na de afbraak van het aanleunende hospitaalgebouw, zijn de sporen van de voormalige aanbouw te zien en zijn ter hoogte van de tweede koortravee twee openingen getekend, één op het gelijkvloers en één op de eerste verdieping, die laatste opening is aangeduid als 'dokzaal'. Vermoedelijk is dit doksaal niet origineel en werd het pas aangebracht na 1800 toen in het hospitaal zieken en ouderlingen verzorgd werden. Vanaf dit doksaal konden zieken de diensten in de kapel volgen. Het doksaal werd tot enkele decennia geleden eveneens als koortribune gebruikt, vanwaar zusters van het klooster met hun gezang sommige diensten kwamen opluisteren. De onderste opening gaf toegang tot de sacristie en liet de zusters toe direct in het koor plaats te nemen, zonder contact met de leken in het schip. Bevond zich tussen koor en schip een verdwenen koorhek¹² of diende van bij het begin de huidige communiebank als afscheiding tussen koor en schip?

De kapel was, zoals het hospitaal, toegewijd aan Onze-Lieve-Vrouw, maar kende ook andere devoties. De belangrijkste was de verering van de H. Apollonia, die aanroepen werd tegen de tandpijn. Het bezit van haar relieken werd in 1691 door de kerkelijke overheid erkend en in 1723 verleende aartsbisschop d'Alsace de Boussu een aflat van 100 dagen voor wie op 8 februari, feestdag

Geaquarelleerde tekening uit 1941 van architect Jules Birmant van de zijgevel van de kapel na de afbraak van de noordvleugel van het oude hospitaalgebouw.

Bemerk rechts boven de trap die vanuit de zolder van het oude gebouw toegang gaf tot de zolder van de hospitaalkapel. Ook de opening van het 'dokzaal' en van het 'koor' zijn aangeduid.
Bron: SAN, Ninove, COO, Doos Werken Gasthuis en Ziekenhuis; foto Dirk Van de Perre.

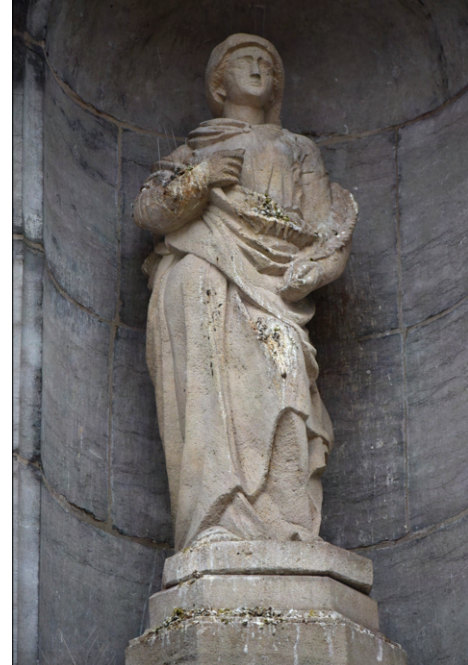
van de heilige, de hospitaalkerk bezocht.¹³ Haar beeld prijkt in de centrale nis boven het ingangsportaal. Tot het midden van de 20ste eeuw bleef haar cultus in Ninove levendig.¹⁴ De nieuwe klok van 1946 bevat haar beeltenis. Dezelfde aflat als voor Apollonia gold eveneens op de feestdagen van de heiligen Hyacinth en Gertrudis, van wie het hospitaal relieken bezat.¹⁵ Nog ouder was er de verering van Onze-Lieve-Vrouw van Scherpenheuvel, in 1657 goedgekeurd door aartsbisschop Andreas Creusen (1657-1666). Wie op zaterdagen en op de Mariafeestdagen de kapel bezocht en voor haar beeld een Onzevader en een Weesgegroet bad, werd beloond met een aflat van 40 dagen.¹⁶

Het nieuwe gasthuisgebouw (1775-1776)

Niet alleen de kapel was rond 1750 aan vernieuwing toe, ook het aanpalende gasthuisgebouw. Priorin Augusta Ravets (1771-1792) en haar medezusters vroegen in 1775 aan de aartsbisschop Joannes de Franckenberg de toelating om het oude gebouw af te breken en te vervangen door een nieuw. Volgens de architect, de augustijner broeder Philippe (Gobert), *maître expert*, zou het herstel van de oude gebouwen 10.000 gulden kosten, een bedrag waarmee een nieuw gebouw kon worden opgetrokken.¹⁷ Op 5 oktober stond de aartsbisschop de afbraak toe en gaf de toelating het nodige bedrag te lenen voor een nieuw gebouw. De nieuwbouw was in 1776 klaar. Philippe Gobert was een ervaren architect. In 1753 had hij als '*architecte mason*' de leiding bij de heropbouw van de Boesmolen in Herne.¹⁸ In 1771 maakte hij het plan voor de nieuwe parochiekerk van Gijzegem en in 1773 vergrootte hij de kerk van Opwijk met twee zijbeuken en een nieuwe westgevel.¹⁹ Gobert ontwierp in de stijl van het neoclassicisme, waarop het gebruik van siervazen en guirlandes wijst.

We kennen het gebouw van architect Gobert, dat in 1940 werd afgebroken, van oude foto's, maar vooral van een plan uit 1783 (zie verder). Het gebouwencomplex bestond uit drie vleugels die rond het voorplein in een U-vorm gegroepeerd waren. De linkerzijvleugel (kant kapel) telde oorspronkelijk 5 traveeën. De eerste drie leunden met een steil lessenaardak tegen de koortraveeën van de kapel aan. Op het gelijkvloers bevonden zich de sacristie en een klein oratorium voor de zusters. De twee volgende traveeën hadden een zadeldak. Op de zijgeveltekening van de kapel uit 1941, juist na de afbraak van deze vleugel, is te zien hoe men vanuit de zolder via een trap de gewelven van de kapel kon bereiken, iets wat na 1940 niet meer mogelijk is, omdat het huidige aanleunende gebouw lager is en een plat dak heeft.²⁰ De rechterzijvleugel was geen nieuwbouw, maar een overblijfsel van het vroegere gasthuis en bevatte het koetshuis en paardenstal met aan de Burchtstraat een kleine ruimte voor de opvang van passanten. Het hoofdgebouw, dat beide zijvleugels verbindt, telde aan het voorzijde negen en aan de achterzijde veertien traveeën. In het midden van de voorgevel bevond zich de met arduin omlijste hoofdingang. Naast het hoofdgebouw bevond zich aan de Molendender nog een klein losstaand gebouw dat op het plan van 1783 als brouwerij en wasplaats is aangeduid.

Langs de straatzijde aan de Burchtstraat was het voorplein afgesloten met een hoge muur, die samen met het hoofdgebouw eveneens ontworpen lijkt te zijn door Philippe Gobert. De muur staat niet getekend op het plan van 1783, maar wordt wel vermeld in documenten uit 1782 en 1792.²¹ We weten hoe de muur er rond 1900 uitzag op basis van enkele foto's. De blinde muur was toen in secties verdeeld door tien arduinen kolommen, waarvan de vier middelste bekroond waren met een siervaas. De muur van de twee traveeën naast het hek waren verlaagd voor het plaatsen van traliewerk. Het ijzeren hek in het midden verleende toegang tot het voorplein. Op de lithografie van de Burchtstaat van C.L. Hoolans (1849) is de muur met de pilaren herkenbaar en grote bomen steken met hun kruin boven de muur uit.²²

Het door duiven bekakte beeld van de H. Apollonia, aanroepen tegen de tandpijn, boven het ingangsportaal.

Dit beeld is een replica van het origineel, dat vernietigd werd bij het opblazen van de Denderbrug in mei 1940.

Bron: Foto Toeristische Dienst Ninove.

13. DE KEMPENEER, *Aantekeningen*, p. 192.

14. *De Denderklok* van 12 jan. 1936.

15. RAG, *Aartsbisdom Mechelen Serie M*, nr. 193/26.

16. *Ibidem*, nr. 193/1.

17. DE KEMPENEER, *Aantekeningen*, p. 193-194.

18. Vermeld door Lieven DENEWET en Bernard ROOBAERT in hun bijdrage over de *Boesmolen te Herne* (Vlaams-Brabant), website Molenechos.org.

19. De Kempeneer en Denewet-Roobaert hebben het over een Edingse augustijner broeder. De website van *Inventaris Bouwkundig Erfgoed* (<https://id.erfgoed.net/personen/2375>) item *Gobert Philippus* spreekt van een Gentse broeder. Mogelijk opereerde Gobert zowel vanuit het Edingense als het Gentse klooster.

20. Vandaag moet men met een ladder vanop het platte dak van het aanpalende gebouw de dakkapel bereiken, die in de kop van het koorhoofd is geplaatst.

21. Zie noten 24 en 36.

22. Uitgegeven door Documentatiecentrum De Mont, *Oud-Ninove*, Serie 1.

Foto van de muur en de kapel aan de Burchtstraat, genomen rond 1900.

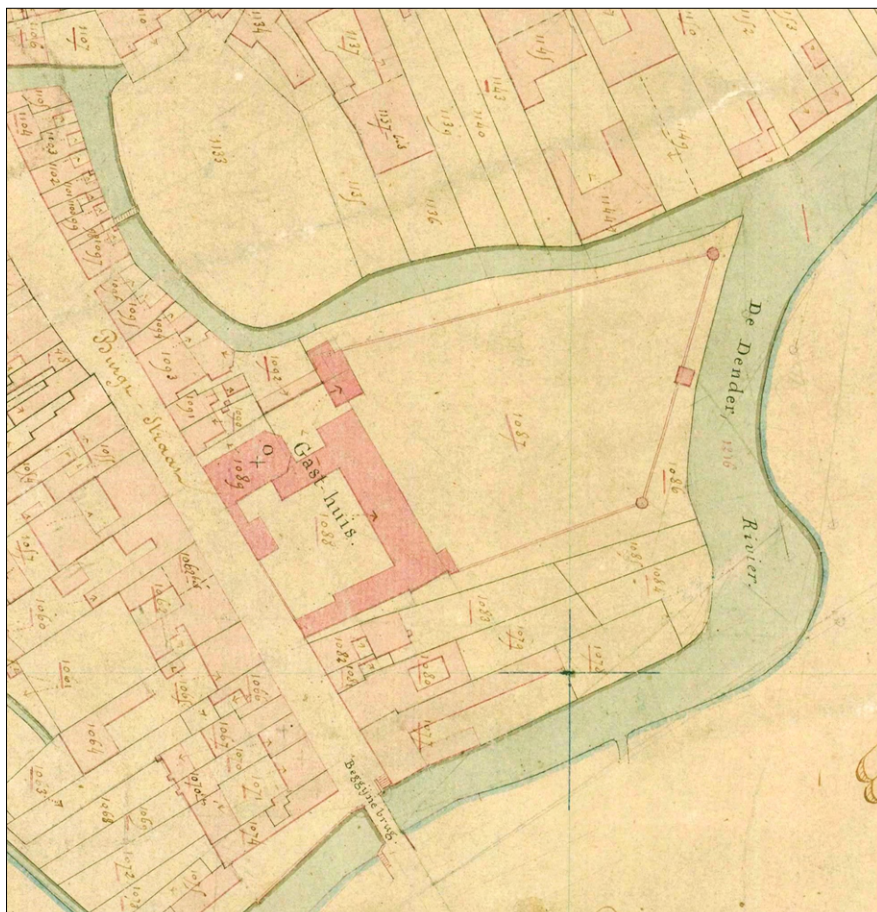
Bron: Foto Toeristische Dienst Ninove

Toch moet de muur en de voortuin pas rond 1877 de gestalte gekregen hebben zoals die te zien is op de oude foto's. Immers op oude kadasterkaarten (1830-1860) staat langs de straatzijde rechts van de kapel een rechthoekig gebouwtje getekend, dat tegen het linker gedeelte van de muur aanleunt.²³ De functie van die aanbouw wordt verduidelijkt in een document uit 1792. Toen kreeg de heer De Marche van priorin Theresia de Merbeck (1792-1797) de toelating om naast de kapel langs de binnenzijde van de muur een het magazijn te bouwen van 6,48 meter diep en met een lengte van 8,91 meter. Het document vermeldt: *“Dat den blinden muer van het hospitaal tegen de straete sal moegen dienen om, met de andere drij te bouwen mueren in conformiteitj van de eerste, de cape van dat magezijn daer op te zetten, ende ook om in dien muer ter straeten het deurgat ende nodige vensters te maecken.”*²⁴ Dat magazijn kon verhuurd worden telkens voor een termijn van zes jaar aan 18 gulden per jaar. De inkomsten van de huur moesten de leninglast van het gasthuis helpen te verminderen. Maar sporen van vensters en een deur zijn op de oude foto's niet te zien, zodat we veronderstellen dat na de afbraak van dat magazijn (daarover meer in ons deel 2) de muur mogelijk gedeeltelijk herbouwd is en de tuin heraangelegd.²⁵

23. Primitieve kadasterkaart (1830), Atlas van de Buurtwegen (1842), Poppkaart (ca. 1860).

24. RAG, *Aartsbisdom Mechelen Serie M*, nr. 193/30. Kopie in PAN, nr. 1016.

25. Daarover meer in deel 2.

Kadasterplan van de gasthuissite in 1830-1833.

Detail uit het kadasterplan van Ninove, opgemaakt door landmeter J.B. Van Impe. Bemerkt links aan de binnenzijde van de scheidingsmuur de aanbouw.

Bron: AR-Gedigitaliseerde archieven, Inventaris van de primitieve plannen van het kadaster, nr. 18627; foto Rijksarchief.

De mislukte plannen van burgemeester Van Asbroeck voor de hervorming van het Gasthuis (1780-1789)

De geneesheer Jean François Van Asbroeck was burgemeester van Ninove van 1782 tot 1789.²⁶ Voordien was hij al in 1768 schepen, burgemeester in 1775 en daarna opnieuw schepen tot 1782. Hij was sinds 1769 tevens *doctor ten pensioene deser stadt*, wat betekent dat hij tegen een vergoeding instond voor de verzorging van arme zieken.²⁷ Hij kende dus de problematiek van de armen- en ziekenzorg ten gronde en vatte het plan op om deze diensten op een nieuwe leest te schoeien in de geest van de verlichtingsideeën van keizer Jozef II, wiens inhuuldiging als graaf van Vlaanderen hij bijwoonde te Gent op 31 juli 1781. Van Asbroeck wou zijn stad moderniseren. Het Gasthuis was daartoe tegelijkertijd het obstakel en mits hervormingen het geschikte middel.²⁸

Een eerste maatregel was de afschaffing van het eeuwenoude lepelrecht, dat aan het Gasthuis van bij de stichting was toegekend, het recht om met een lepel graan te scheppen uit elke zak die in Ninove verhandeld werd. Dit werd als een concurrentieel nadeel ervaren voor de Ninoofse graanhandel. Het lepelrecht bracht jaarlijks een 280 à 300 gulden op. Zelfs de Abdij had daar als grote graanproducent vroeger al haar bezwaren tegen geuit. Het Gasthuis stond echter op zijn oude rechten. Uiteindelijk werd na lang onderhandelen op 6 december 1781 een akkoord bereikt tussen beide partijen, dat op 10 april 1782 bekrachtigd werd door de regering. De Stad kocht het lepelrecht af, mits de betaling van 5.800 gulden aan het Gasthuis, waarmee die instelling de lening voor haar nieuw gebouw kon afbetalen.²⁹

Een tweede maatregel betrof de hervorming van het Gasthuis. Het ging om een oud conflict. Volgens de gasthuiszusters waren ze enkel een passantengasthuis en hadden ze statutair geen verplichting om zieken op te nemen en te verzorgen. Zij beschikten slechts over vier bedden voor passanten. Al in 1744 was daarover een conflict gerezen met het stadsbestuur, omdat de zusters geweigerd hadden om een gewonde soldaat op te nemen. De priorin vroeg advies aan het aartsbisdom en dat gaf de zusters gelijk: *“il ne paroît point raisonnable de les vouloir obliger à quelques nouvelles charges, nommement de tenir des malades, n’ayant ni place, ni commodité, ni moyen à cet effet”*.³⁰ In 1782 deed zich een analoog geval voor.³¹ Een zieke vrouw, die voordien onderdak had gekregen bij landbouwer De Cooman in Herlinkhove, werd door burgemeester Van Asbroeck voor verzorging naar het Gasthuis gebracht. Met tegenzin ontving priorin Augustina Ravets de zieke en ze weigerde de burgermeester de toegang tot haar gebouwen, zodat hij geen controle kon uitoefenen op de behandeling. Na een klacht van de burgemeester bij de regering, verzocht de priorin het stadsbestuur om de vrouw weg te halen, wat de burgemeester weigerde. Voor hem was de maat vol. In de geest van de verlichte ideeën van keizer Jozef II werd door het stadsbestuur een hervormingsplan op 7 november 1782 opgesteld en vol vertrouwen overgemaakt aan de regering (Privé-Raad) te Brussel: *Ende wy en hebben deselve bede ook niet aengeboden, als naer wij van hogehand versekert waeren dat syne Majesteydt sigh verweirdigde van alle wangebruycken op te zaemelen om dezelve voor het welsyn syner getrauwe onderdaenen te bemiddelen*.³²

Burgemeester Van Asbroeck vond dat het Gasthuis naargelang het inkomen, dat een 1600 à 2000 gulden per jaar bedroeg, te weinig presteerde voor de armen en zieken van de stad en dat hun grote nieuwbouw wel bijdroeg tot de luxe van de zusters, maar van geen nut was voor het algemeen welzijn. Hij oordeelde dat *hetselve huys nu ende van over soo lange aen ons gemeynte onnuttigh ende zelfs schaedelyck is geweest*.³³ Zijn hervormingsplan was ingrijpend en *gevesticht synde op de bekende grondstelling dat het besonder belangen moet weycken aen het algemeyn*.³⁴

26. Geboren in 1740 te Horrues. Licentiaat in de Rechten. Was eveneens geneesheer. Werd in 1789 dokter aan het Koninklijk Hospitaal te Brussel (H. VAN ISTERDAEL en G. BORIGHEM, *Families en personen te Ninove en Herlinkhove (16de-1802)*, Ninove, 2016, p. 35).

27. VANGASSEN, *Geschiedenis*, p. 571; RAG, *GOA Ninove*, nr.131, fol. 150v° en 151r°.

28. VANGASSEN, *Geschiedenis*, p. 547 en 571-577. De verwijzingen bij Vangassen naar het Gemeentelijk Oud Archief van Ninove (RAG, *GOA Ninove*) verschillende enkele nummers van mijn verwijzingen naar dezelfde stukken, omdat de inventaris recent een nieuwe nummering heeft gekregen.

29. VANGASSEN, *Geschiedenis*, p. 71-72 en 519-523; DE KEMPENEER, *Aantekeningen*, p. 189-190 en 194-195.

30. RAG, *Aartsbisdom Mechelen Serie M*, nr. 193/24; DE BROUWER, *Bijdrage*, p. 281, noot 514.

31. RAG, *GOA Ninove*, nr. 131, fol. 150v°-156r°; VANGASSEN, *Geschiedenis*, p. 571-572.

32. RAG, *GOA Ninove*, nr. 132, fol. 18v°. VANGASSEN, *Geschiedenis*, p. 571-577 verwijst hoofdzakelijk naar het dossier in het Algemeen Rijksarchief Brussel, *Oostenrijkse Privé-raad*, nr. 938. Ik raadpleegde de Ninoofse resolutieboeken van 1782-1783 met nagenoeg dezelfde informatie.

33. VANGASSEN, *Geschiedenis*, p. 545. Van het jaarlijks inkomen ging doorgaans 1500 gulden naar de zusters zelf, 168 naar de passanten en de rest naar gebouwen en personeel.

34. Voor de beide citaten RAG, *GOA Ninove*, nr. 132, fol. 18v°. Het schadelijke bestond erin dat het Gasthuis vrijgesteld was van stedelijke belastingen en dat zo de Stad inkomsten misliep.

Hij stelde voor dat de hospitaalzusters hun gebouwen zouden verlaten, mits hun een rente zou worden betaald tot aan hun dood. De zusters penitenten van het *Susterhuys* aan de overkant van de Burchtstraat waren bereid vanuit hun klooster de zieken- en armenzorg op zich te nemen. De inkomsten van de parochiale armentafel en van het Godshuis van Nazareth, een stichting van wijlen kanunnik De Vlaeminck,³⁵ zouden met die van het Gasthuis worden samengevoegd en de zieken- wezen- en ouderenzorg zouden worden ondergebracht in de nieuwe gebouwen van het Gasthuis, die daartoe genoeg ruimte boden. Het bestuur van de nieuwe instelling zou door de provisors van de parochiale armentafel worden waargenomen. Er was nog slechts één priester in de Gasthuiskapel nodig om er de religieuze verplichtingen van het Godshuis van Nazareth samen met die van het Gasthuis te vervullen. Zelfs het stadsbestuur overwoog zijn bouwvallig en te kleine schepenhuis te verkopen en zich te huisvesten in de nieuwe prestigieuze gebouwen van het Gasthuis.

Uit volgende uitgebreide passage van het hervormingsplan blijkt dat de burgemeester een grote bewondering had voor het gebouw van het Gasthuis, dat jammer genoeg slechts door zeven vrouwen bewoond was, die daar beter zouden vertrekken, zodat ouderen, wezen en zieken er in hun plaats konden komen: *Dese woonstede is ten alderbesten toegestelt in een beluyk van meer dan twee bunderen, hebbende een schoon voorplein ten voorhoofde naer de straete, van de selve afgesondert met eenen muer, ende achter eenen hof van ontrent een bunder en alf, rontdomme bemuert tusschen de riviere den Dender ende het Molenwater, de kercke die ook is nieuw gebouwt, maect den slincken vleugel van het gemelde voorpleyn, ende den rechten wordt bepaelt door het oud gebouw dienende voor het vertrek der passagiers, het enigste overblijfsel hetgone de onachtsaemheyt der gemelde religieusen naergelaten heeft te verbeteren. Het is waerelyck eene gewenschte plaetse van toevlugt en een soetste vertrek voor den schaemelen ouderdom van beyde geslagten, eene leerschoele en oeffenhuys voor de ouderloose jeugt, mitsgaeders een rustbedde voor de arme siecke, alwaer elkeen soude genieten den troost ende bystandt die de medoogentheyt inboesemt ende de menschlievendheyt vereyscht, in der voegen dat er in die wooning niet onnoodig bevonden en wordt als de seven vrouw persoonen die de selve daedelyk besitten ende danof van over soo menige jaeren het inkomen hebben verteirt ten nadeele van het gemeynte, de welke men van daer gevoeglijk souden doen vertrekken*³⁶

Op de gronden tussen het Gasthuis en de Dender (waar zich thans het Gebouw De Cooman en het Sociaal Huis bevinden), zou een nieuwe stedelijke Werf worden aangelegd, omdat de oude (aan de Oude Kaai) te klein was. Van Asbroeck vond dat de gronden tussen het Gasthuis en de Dender een meer geschikte plaats waren voor het lossen en laden van schepen: *dat de riviere aldaer is 'thaeren breedsten ende zeer diep, den oever van eenen genoegsaeme lengte om er vijfthien schepen gelykelyck vlot te kunnen liggen, ende dat ook het gedrang der laedingen het ruym van het gemeld voorpleyn soude dienstig syn tot de bevryding der waegens die er somtydts in aenmerckelycken getalle toekomen.*³⁷ Een gedeelte van de muur die het voorplein van het Gasthuis scheidde van de straat zou worden afgebroken, samen met een gedeelte van de van geen nut zijnde rechtervleugel van het oude gasthuisgebouw. Zo kon een vrij grote open ruimte ontstaan, die vanuit de Burchtstraat goed toegankelijk zou zijn en waar de karren voldoende manoeuvreerruimte hadden. De boomgaard van het Gasthuis, die eveneens grensde aan de Dender, zou afgescheiden worden van de rest van de tuin om bij de nieuwe kaai te worden gevoegd. Op het plan van 1783 is de plaats voor de nieuwe kaai getekend als een witte vlek, aangeduid met de letter O.

Maar de priorin van het Gasthuis plooid niet en formuleerde haar bezwaren bij de regering. Er kwam tevens verzet vanwege een groep van notabelen onder leiding

35. Hierover VANGASSEN, *Geschiedenis*, p. 293-294, 546-547.

36. RAG, *GOA Ninove*, nr. 132, fol. 68r°.

37. *Ibidem*, fol. 69v°.

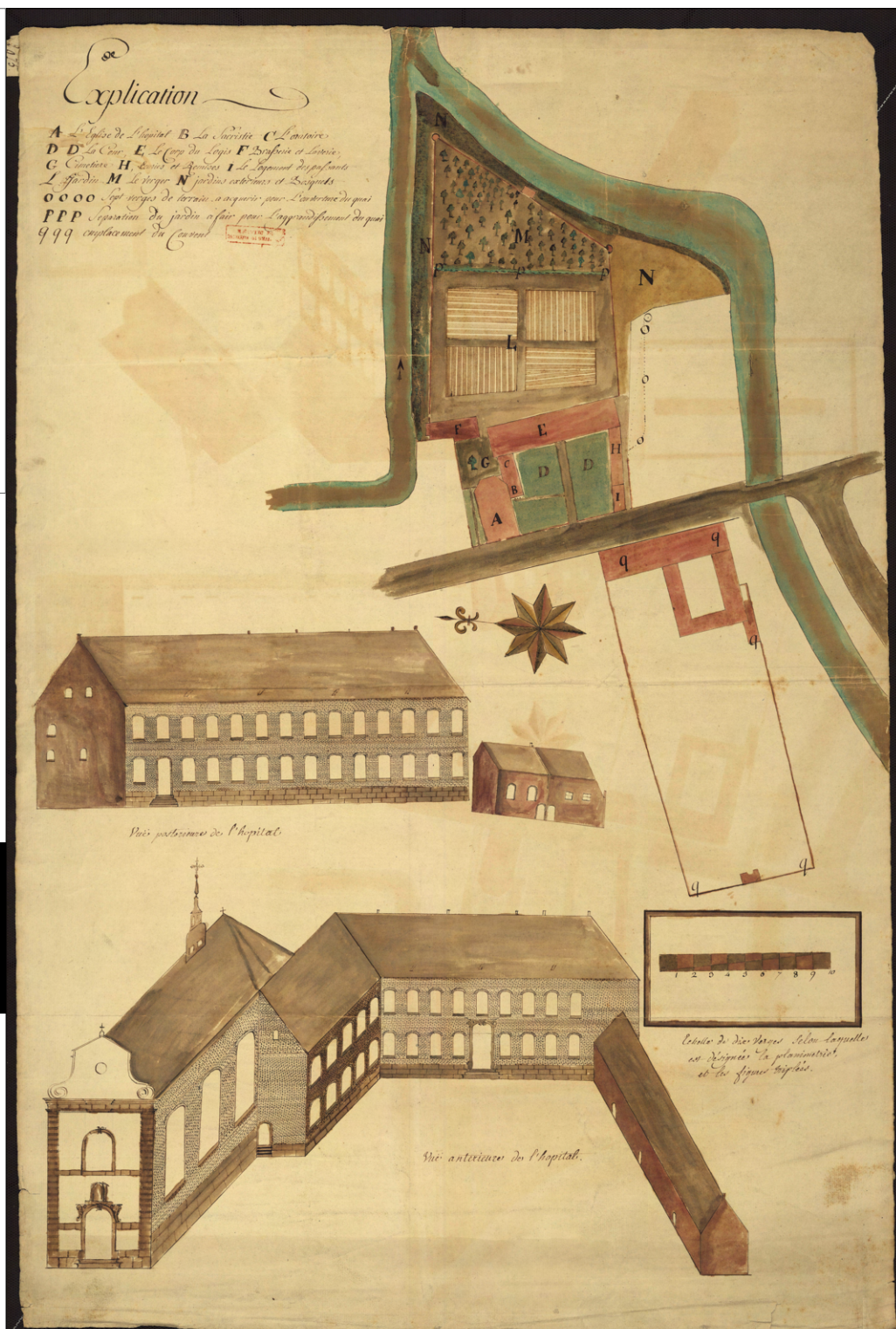
van Jean-Baptiste Milo,³⁸ die de gasthuiszusters steunden en de plannen voor een nieuwe kaai onnodige geldverspilling vonden. Ook de Ninoofse Abdij koos de zijde van de zusters, wat de burgemeester sarcastisch deed opmerken: "Zij hebben te veel invloed in het bestuur van de stad en heersen er door hun geld, de meeste inwoners lopen onder hun juk en door hun intriges gooien zij de beste plannen omver."³⁹ Er volgden jaren van uitwisseling van argumenten en tegenargumenten, maar de regering kwam tot geen beslissing. De aversie tegen het beleid van Jozef II groeide en de tweespalt bij de bevolking van Ninove tussen aanhangers van de hervormingen en de tegenstanders ervan, werd alsmaar bitsiger. Burgemeester Van Asbroeck verliet rond 1 september 1789, aan de vooravond van de Brabantse Omwenteling, ontgoocheld in alle stilte Ninove om zich in Brussel te vestigen.

38. Handelaar, wonend aan de Beverstraat, geboren in 1740 te Ninove en daar overleden in 1790. Was baljuw van Aspelare en Outer (VAN ISTERDAEL en BORIGHEM, *Families en Personen*, p. 914).

39. VANGASSEN, *Geschiedenis*, p. 574-575.

Legende:

- A. L'église de l'hôpital
- B. La sacristie
- C. L'oratoire
- DD. La cour
- E. Le corp du logis
- F. Brasserie et laverie
- G. Cimetiere
- H. Ecurie et remises
- I. Le logements des passants
- L. Jardin
- M. Le verger
- N. Jardins extérieurs et bosquets
- OOOO. Sept verges de terrain a acquerir pour l'ouverture du quai
- PPP. Separation du jardin a faire pour l'aggrandissement du quai
- QQ. Emplacement du couvent

Grondplan van het nieuwe hospitaalgebouw en het Penitentenklooster,

met een beeld van de kapel en het hospitaalgebouw (voor- en achterzijde) in vogelvlucht, goedgekeurd door het Ninoofse Stadsbestuur op 14 mei 1783.

Bron: ARAB, Kaarten en plattengronden in handschrift I, nr. 2975; foto Rijksarchief.

Het figuratief plan van het Gasthuis van 14 mei 1783

Dit plan is gemaakt op last van de Stad tussen 3 en 14 mei 1783. Het wordt thans bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel.⁴⁰ De regering had om bijkomende inlichtingen gevraagd bij het voorgestelde hervormingsplan, met een plattegrond van het Gasthuis en het Penitentenklooster. Dat was meegedeeld op 28 april 1783 te Brussel door de heer Le Cleir van de Privé-Raad bij een onderhoud met de afgevaardigde van de Stad, die de vraag overmaakte aan het College op 3 mei. Le Cleir vroeg om hem over te brengen eene Caerte figuratief vande gelegendheid van de twee cloosters, het Gasthuys ende het Susterhuys of Penitentie deser Stad, met eene uytlegginge betrekkelijk tot ons voorwerp ende gelegendheid.⁴¹ Op 14 mei was het plan klaar en werd het goedgekeurd door het College. Nog dezelfde dag vertrok de gezant naar Brussel om het daar 's anderdaags aan Le Cleir te overhandigen.

Het plan, opgesteld in het Frans, de taal van de administratie in Brussel, bevat bovenaan de plattegrond van het Gasthuis en aan de overzijde van de Burchtstraat die van het Penitentenklooster. Onderaan de kaart is een aanzicht in vogelperspectief van de voorzijde van het gasthuisgebouw met de kapel getekend en daarboven ziet men de achterzijde van hetzelfde gebouw. Linksboven bevindt zich een uitgebreide legende, zoals gevraagd door Le Cleir, die uitleg verschaft over de letters van het alfabet die op het grondplan zijn aangebracht. De naam van de cartograaf wordt niet vermeld. Daar het op 14 mei 1783 de goedkeuring van het Ninoofse College kreeg, kan het als zeer betrouwbaar worden beschouwd.

Structurele wijzigingen tijdens het Franse en Hollandse bestuur (1796-1830)

Ouderlingen-, zieken-, wezen- en armenzorg worden onder Frans bestuur een gemeentelijke bevoegdheid

Enkele jaren na het ontslag van burgemeester Van Asbroeck veroverden de Fransen na hun overwinning in de veldslag van Fleurus op 26 juni 1794 definitief de Zuidelijke Nederlanden en voerden een voorlopig bestuur in met behoud van de oude instellingen. Zij legden de Ninoofse religieuze instellingen een oorlogscontributie van 420.830 gulden op, het overgrote deel op te brengen door de Abdij, maar er was ook een taxatie van 2000 gulden voor het Gasthuis.⁴² Op 1 oktober 1795 werden de Zuidelijke Nederlanden bestuurlijk bij Frankrijk gevoegd, zodat de Franse wetgeving nu ook hier van kracht werd. Dit had verstrekkende institutionele gevolgen. Het graafschap Vlaanderen en het Land van Aalst werden als bestuurlijke instellingen opgeheven. De Kerk en de adel verloren hun privileges. De tienden en de oude parochiale instellingen, zoals de armentafels en de kapelanieën, werden afgeschaft. De registratie van geboortes en overlijdens werd een burgerlijke bevoegdheid. Op 1 september 1796 (15 fructidor, jaar IV) werden de kloosterorden afgeschaft, wat niet alleen het einde van de Ninoofse abdij, maar ook van de Ninoofse Penitenten (*Susterhuys*) en de gasthuiszusters betekende.⁴³ Het domein van deze laatsten, 43 bunder en 35 roeden groot en geschat op 20.000 *livres*, werd geconfisceerd en gevoegd bij de *domains nationaux*. Bij besluit van het Franse Directoire van 7 oktober 1796 (16 vendémiaire, jaar V) dienden in die gemeenten waar een hospitaal of godshuis aanwezig was, dit tot een 'Burgerlijk Godshuis' te worden omgevormd, bestuurd door een commissie van 5 leden, aangeduid door de municipaliteit. Kort daarop volgde het besluit van 27 november 1796, waarbij elke gemeente een 'Weldadigheidsbureel' diende op te richten, dat bevoegd werd voor individuele hulp aan behoeftigen. Die instelling werd eveneens bestuurd door een commissie van 5 leden, die de taken van de vroegere

40. ARAB, *Verzameling Kaarten en Plannen in handschrift I*, nr. 2975. Daar gedateerd 1785, vermoedelijk op basis van een administratief dossier, waarin het plan aanwezig was. VANGASSEN, *Geschiedenis*, geeft twee verschillende data, 1784 bij de afbeelding (p. 228) en 14 mei 1783 (p. 574). De datum 14 mei 1783 is op basis van de aangehaalde archiefbronnen onbetwistbaar de enig juiste.

41. RAG, *GOA Ninove*, nr. 132, fol. 27r° en v°.

42. VANGASSEN, *Geschiedenis*, p. 597-601.

43. DE KEMPENEER, *Aantekeningen*, p. 196 geeft als datum van de afschaffing 24 augustus 1797, waarin we hem niet volgen. In 1796 leefden in het Gasthuis negen personen: de priorin en zes religieuzen, een knecht en een meid (VAN ISTERDAEL en BORIGHEM, *Families en personen*, p. 707).

parochiale armentafel en de armenmeesters overnam. Tijdens het Hollands Bewind (1815-1830) en in het België van na 1830 werden de op Franse leest geschoeide twee instellingen van Openbare Onderstand gehandhaafd. Pas bij de wet van 10 maart 1925 werden de Commissies samengevoegd tot één instelling, de Commissie van Openbare Onderstand (COO).⁴⁴

Op 9 november 1796 (17 brumaire, jaar V) stuurden *les administrateurs du canton de Ninove* een door hen mede gesteund bezwaarschrift van de gasthuiszusters naar het bestuur van het Scheldepartement in Gent met de vraag om een uitzondering te bekomen op hun afschaffing. De Ninoofse bestuurders hoopten op een gunstig resultaat (*nous conserveront par votre autorité un établissement aussi utile pour le soulagement des infirmes et pauvres de cette commune, vu qu'ils sont pourvu des lits et autres objets requises pour un tel établissement*).⁴⁵ Dit verzoek bleef zonder gevolg. Wel werd op 12 juni 1798 de geplande verkoop van de eigendommen van het voormalige Gasthuis opgeschort.⁴⁶ Die werden vervolgens aan het nieuwe Burgerlijk Godshuis overgedragen. In tegenstelling tot sommige andere burgerlijke godshuizen waren er dus in het Ninoofse hospitaal geen gasthuiszusters meer aanwezig,⁴⁷ hoewel de Ninoofse *administrateurs municipaux* dat niet ongenegen waren; *“qu'il est de pure vérité que de tout tems ils ont soulagés les pauvres et les malades ... tellement qu'ils pourroient etre conservés pour le bien être”*.⁴⁸ Het vroegere 'Godshuis van Nazareth' en het Gasthuis werden samengevoegd tot één 'Burgerlijk Godshuis'. Zo werd het Hospitaal eigenaar en de inkomsten van de stichting De Vlaeminck, met de verplichting dat de priester-directeur vier gelezen missen per week voor de nagedachtenis van de kanunnik zou opdragen. De taken van het Hospitaal betroffen voortaan zowel de ouderlingenzorg als de ziekenzorg. In feite werden zo Van Asbroecks plannen enkele jaren na diens vertrek uit Ninove, toch gerealiseerd door het Franse bestuur.

Het concordaat tussen Napoleon en paus Pius VII, afgesloten op 15 juli 1801, maakte een nieuw samenleven van Kerk en Staat mogelijk. De grenzen van de bisdommen werden hertekend, zodat Ninove op 10 januari 1802 met de afschaffing van het oude aartsbisdom Mechelen en de oprichting van nieuwe bisdommen voortaan onder het ressort van het bisdom Gent viel, dat tot 1834 het Schelde- en Leiedepartement omvatte.⁴⁹ Meerbeke, dat tijdens het Ancien Régime onder het hertogdom Brabant ressorteerde, werd op 31 augustus 1795 bij het Scheldepartement (latere provincie Oost-Vlaanderen) gevoegd en viel vanaf 1802 kerkelijk eveneens onder het bestuur van het bisdom Gent. De oude dekenij Geraardsbergen, waaronder Ninove en Meerbeke ressorteerden, bleef evenwel tot 1 juni 1845 gehandhaafd.⁵⁰ Vanaf dan werd de pastoor van Ninove het hoofd van een eigen dekenij, die territoriaal samenviel met het kanton Ninove.

Twist tussen burgemeester en pastoor over het statuut van de hospitaalkerk (1800- 1813)

De strijd om de publieke zondagsmissen in de hospitaalkapel

Het Ninoofse Burgerlijk Godshuis had in zijn patrimonium de kapel van de voormalige gasthuiszusters overgeërfd. Met de Franse Revolutie viel de kapelanie, die de bediening van de kapel garandeerde, weg. Die onzekere toekomst van de kapel gaf aanleiding voor een jarenlang conflict tussen de Commissie van het Godshuis onder voorzitterschap van burgemeester Gerardus Germanes en Jan Baptist Luyckx, pastoor van de parochiekerk. De Commissie van het Burgerlijk Godshuis en de prefect van het Scheldepartement waren vragende partij om er opnieuw

44. Voor de geschiedenis van de Openbare Onderstand baseerde ik mij op Gilberte PEETERS, *Historiek van de Openbare Onderstand* (licentiaatsverhandeling Sociale Wetenschappen U Gent), Gent, 1973, p. 38-50 (Frans bestuur), p. 51-57 (Hollands bestuur), p. 58-99 (Belgisch bestuur van 1830 tot 1970).

45. PAN, nr. 1018.

46. Marcel COCK, *Het "Susterhuys". 150 jaar Kongregatie van de zusters der Heilige Harten te Ninove, 1836-1986*, Ninove, 1986, p. 189.

47. Dit was wel het geval in de hospitalen van Aalst, Asse en Geraardsbergen (DE BROUWER, *Bijdrage*, p. 202, 223, 271).

48. PAN, nr. 1018.

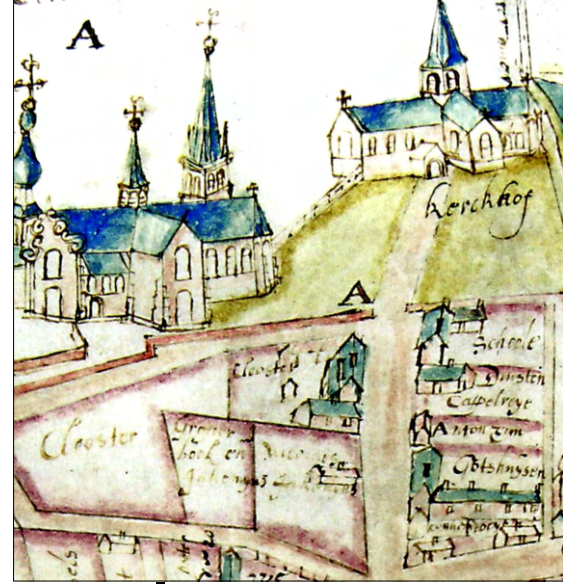
49. Michel CLOET (red), *Het bisdom Gent (1559-1991). Vier eeuwen geschiedenis*, Gent, 1991, p. 245-294; *Het aartsbisdom Mechelen. 450 jaar geschiedenis. Deel II*, Leuven, 2009, p. 7-33.

50. DAG, nr. 206.

missen te laten opdragen ten behoeve van de nieuwe bewoners van het Hospitaal, dat voortaan als bejaardentehuis (godshuis) voor arme mannen en vrouwen fungeerde. In zijn antwoord van 2 december 1803 staat de nieuwe Gentse bisschop Etienne Fallot de Beaumont (1802-1807) toe dat ten behoeve van de bewoners er op zon- en feestdagen een mis wordt opgedragen: “*Nous permettons provisoirement que les jours de dimanche et fêtes on célébra la S^e Messe dans l’église dudit établissement*”.⁵¹ In een brief van 23 maart 1809 van pastoor Jan Baptist Luyckx aan de bisschop Maurice de Broglie (1807-1821) krijgt priester Kindermans een lovend rapport als *director in nosocomio Ninoviensi* (bestuurder in het Ninoofse ouderlingengesticht) en vraagt Luyckx dat aan Kindermans tevens de toelating zou worden verleend om er biecht te horen.⁵² Kindermans had zijn verblijf in het hospitaal.

De titel *director* (directeur, bestuurder) is een interessant gegeven en gaat terug op de functie en titel die de inwonende pastoor in het vroegere Godshuis van Nazareth had, een stichting uit 1576 van kanunnik Antoon De Vlaeminck,⁵³ naar wie in 1910 de Korte Kerkhofstraat van naam veranderde in Antoon De Vlaeminckstraat.⁵⁴ De *director* was er daadwerkelijk de bestuurder van dat godshuis, dat onderkomen bood aan zeven ongetrouwde oude mannen. Op 28 januari 1812 stelde vicaris-generaal De Meulenaere van het bisdom Gent regels op voor de *director* van het hospitaal van Geraadsbergen. We veronderstellen dat de regels voor de Ninoofse bestuurder dezelfde zijn geweest. Ze omvatten de *cura animarum* voor al diegenen die hun woonplaats in het hospitaal hebben, het toedienen van de laatste sacramenten, nieuwkomers inlichten over hun religieuze plichten, zieken regelmatig bezoeken, voor wie er gestorven is de begrafenisdienst gratis verzorgen en de mis met een preek en het lof op zon- en feestdagen op tedragen. Voor Ninove kwam daar nog bij de verplichtingen verbonden aan het voormalige Godshuis van Nazareth te vervullen.⁵⁵ Voor veel Ninovieters, waaronder burgemeester Germanes, was de nieuwe hospitaalkerk door haar ligging en haar elegantie uiterst geschikt om als openbare kapel tevens ten dienste van de omwonenden te staan. De vraag om de wijziging van het parochiaal statuut van de Burchtdam vormde de aanleiding. Het keizerlijk decreet van 18 germinal jaar X (8 april 1802) bepaalde dat de grenzen van de kerkelijke en burgerlijke jurisdictie dienden samen te vallen. Voor enkele inwoners van de Burchtdam, toen wereldlijk grondgebied Ninove maar kerkelijk Meerbeke,⁵⁶ was dit decreet de aanleiding om in een petitie van 10 april 1806 te vragen dat ze kerkelijk voortaan onder de parochie Ninove zouden vallen.⁵⁷ Het ging om een honderdtal woningen en een driehonderd kerkgangers. Hun vraag vond gretig gehoor bij de Ninoofse burgemeester en de prefect van het Scheldedepartement. Er stelde zich evenwel een praktisch probleem. De Ninoofse parochiekerk lag aan de noordelijke rand van de stad ver weg van de zuidelijk gelegen Burchtdam. De pas gebouwde (1763) elegante hospitaalkerk (*l’église élégante de l’hospice*) bevond zich in het centrum en was goed bereikbaar voor de bewoners van de Burchtdam.

Nu daar opnieuw zondagsmissen werden opgedragen, vonden diegenen die in de nabijheid woonden het logisch en comfortabel om daar hun zondagsplicht te vervullen. Die praktijk kende een groot succes en werd oogluikend toegelaten door pastoor Jozef Rosenbergh (1786-1806),⁵⁸ maar niet door zijn opvolger Jan Baptist Luyckx (1806-1838). Op 4 januari 1809 deed Luyckx in een schrijven aan de bisschop daarover uitgebreid zijn beklag.⁵⁹ Hij vindt het vooreerst ongehoord dat er in de hospitaalkerk op week- en zondagen twee missen worden opgedragen, één door Kindermans en één door Franciscus Van den Bossche, een ex-religieus van de abdij, die in de nabijheid woont en gewoon is er te celebreren,⁶⁰ terwijl voor de parochiekerk

Beeld van de Gotshuysen (Godshuis van Nazareth), gesticht door kanunnik Antoon De Vlaeminck in de toenmalige Korte Kerkhofstraat.

Bovenaan rechts de parochiekerk en links een imaginair beeld van de toen nog in aanbouw zijnde abdijkerk. Detail uit het stadsplan van Ninove van 1662 door landmeter Philips de Dijn.

Bron: RAG, Abdij Ninove, nr. 921; foto Rijksarchief.

51. BAG, *Ninove H. Harten, Hospitaal*, nr. 2.

52. *Ibidem*, nr. 4.

53. Het is niet uitgesloten dat deze Kindermans deze functie vroeger ook in het Godshuis van Nazareth vervulde. Over hem vonden we geen biografische gegevens.

54. VANGASSEN, *Geschiedenis*, p. 293-294, 546.

55. DAG, nr. 206, p. 25-26.

56. De inlijving van de Burchtdam bij de parochie Ninove werd in 1835 een feit. De kleine enclave van de Bakergem met 20 woningen, wereldlijk Ninove, parochiaal Iddergem, werd pas in de twintigste eeuw geregeld in die zin dat Ninove zijn grondgebied aan de gemeente Iddergem afstond, zodat daar de parochiegrenzen ongewijzigd bleven en de gemeentegrenzen werden gewijzigd.

57. BAG, *Ninove H. Harten, Hospitaal*, nr. 3.

58. Rosenbergh, voorheen in de abdij frater Placidus, werd geboren in 1736 te Edingen, priester gewijd in 1760 en pastoor van Ninove in 1786, wat hij bleef tot aan zijn dood in 1806. De biografische gegevens over de Ninoofse priesters, religieuzen en politici zijn genomen uit VAN ISTERDAEL en BORIGHEM, *Families en personen* en Luc SCHOKKAERT, *Biografisch Repertorium van de priesters van het bisdom Gent, 1802-1997*, Leuven, 1997

59. BAG, *Ninove H. Harten, Hospitaal*, nr. 3.

60. Geboren te Ninove in 1742, voorheen in de abdij frater Ambrosius. Priester gewijd in 1767, overleden te Ninove in 1819. Woonde na de opheffing van de abdij dicht bij het hospitaal, vermoedelijk aan de Grote Markt, nu Oudstrijdersplein, in het ouderlijk huis 'De groote Swaene'.

geen enkele van de ambteloze priesters, - ex-religieuzen van de abdij, ex-quoditianisten⁶¹ en de cisterciënzermonnik Jan Baptist Bruylant,⁶² - om allerlei reden bereid is om er op zondagen op het gestelde uur een mis te celebreren. In zijn tweede punt klaagt hij het grote succes van de hospitaalkerk aan, die te klein is, zodat op zondagen het volk tot buiten staat in het rumoer van de straat en zelfs vanuit de ramen van de tegenoverliggende huizen de mis volgt. Als derde punt brengt hij aan dat de parochiekerk veel inkomsten misloopt (stoelgeld, offergeld) en als laatste dat de verplichtingen verbonden aan de stichting van Antoon De Vlaeminck er niet vervuld worden. Als oplossing vraagt hij om in de hospitaalkapel, die geen publieke bidplaats is (*cum praefatum sacellum non est oratorium*) per dag slechts één mis toe te laten, duidelijk te stellen dat, behalve de bewoners van het hospitaal, de andere mishoorders aan hun kerkelijke verplichting om de zondagsmis bij te wonen niet voldoen, dat een deel van de inkomsten van de hospitaalkerk naar de parochiekerk zou vloeien en dat het Hospitaal zijn verplichtingen ten overstaan van de vroegere fundaties zou nakomen.

Op de hoogte van de Ninoofse toestanden, stuurde de landsdeken van Geraardsbergen, Eugeen Franciscus Audenaert, pastoor van Schendelbeke,⁶³ op 14 februari 1809 een brief naar de vicaris-generaal van het bisdom, waarin hij vaststelt dat pastoor Luyckx niet geaccepteerd wordt door de Ninoofse clerus en een groot deel van de bevolking, maar steun verdient. Opdat de pastoor vat zou krijgen op de in Ninove aanwezige ambteloze priesters, moet desnoods een kerkelijk dwangmiddel worden aangewend. Wat de hospitaalkapel betreft, noteert hij dat dit geen publiek gebedshuis is (*non est declarata oratorium publicum*), dat om op zondagen verder straatrumoer te vermijden er slechts één mis mag opgedragen worden en dit met gesloten deuren. Verder bepaalt hij dat naast Kindermans alleen Van den Bossche in de kapel nog mag celebreren, deze laatste omwille van zijn gevorderde leeftijd. In een brief van 20 februari 1809 aan pastoor Luyckx herhaalt hij hetzelfde standpunt.⁶⁴

Blijkbaar moet intussen Kindermans gestorven zijn en stopte Van den Bossche, zonder opgave van reden, plots met zijn mispraktijk in de hospitaalkapel en ging voortaan in Pamel (een ander diocees) de mis opdragen. Overleg van de burgemeester met de pastoor en onderpastoor van de parochiekerk en met Bruylant, die zich als enige van de ambteloze priesters bereid had verklaard om in de hospitaalkapel te functioneren, leidde tot geen oplossing, zodat er al vijf weken lang geen mis meer was. Burgemeester Germanes en de bestuurders richtten zich op 17 juli 1810 in paniek tot bisschop Maurice de Broglie.⁶⁵ Zij argumenteren dat de vorige bisschop en de vorige pastoor het bijwonen van de zondagsmis in de hospitaalkerk gunstig gezind waren en zij vragen de aanstelling van een bedienaar. Ze signaleren dat Bruylant daartoe bereid is, altemeerend met een andere priester en betreuren dat pastoor Luyckx zijn onderpastoor Tassignon⁶⁶ niet toelaat in het hospitaal te celebreren.

Pastoor Luyckx verstrakte zijn houding in een uitvoering schrijven op 4 augustus aan deken Audenaert.⁶⁷ Hij stelt dat de bestuurders van het hospitaal aanmatigend zijn, het uur van hun zondagsmis zelf bepalen en weigeren zijn gezag te aanvaarden. De deuren van de kapel zijn niet gesloten tijdens de zondagsmis, zodat door de grote volkstoeloop de mis nog steeds gevolgd wordt tot op de straat.

Grondplan van Ninove uit 1784 met aanduiding van de ligging van de Abdijkerk en de Parochiekerk.

Bron: ARAB, Kaarten en plattegronden in handschrift I, nr. 1186; foto Rijksarchief.

61. De quoditianisten vormden een college van zeven priesters dat het dagelijks koorofficie verzorgden in de parochiekerk van Ninove. Ook deze instelling werd met de Franse revolutie afgeschaft.

62. Geboren te Ninove in 1748, ingetreden in de abdij van Cambron, was aan de vooravond van de Franse revolutie proost in de abdij van Beaupré te Grimminge. Zijn vader Gerardus was burgemeester van Ninove in 1757-1760, zijn broer Philippus schepen in 1782-1789. Hij verbleef als ex-religieus vermoedelijk in het ouderlijk huis aan de Graanmarkt te Ninove. Overleed te Zandbergen in 1841.

63. Was deken van de dekenij Geraardsbergen van 1789 tot aan zijn dood op 25 september 1812.

64. BAG, *Ninove H. Harten, Hospitaal*, nr. 3.

65. *Ibidem*, nr. 6.

66. Jozef Tassignon, voorheen in de abdij frater Fredericus, geboren te Herfelingen in 1764, priester gewijd in 1792, was onderpastoor in Ninove van 1804 tot 1810 en overleed te Ninove in 1814.

67. BAG, *Ninove H. Harten, Hospitaal*, nr. 6.

Van de inkomsten van de kapel geven de bestuurders hem geen inzicht en de verplichtingen voor de fundaties worden niet vervuld. Hierop vroeg Audenaert op 7 augustus het oordeel van de bisschop.⁶⁸ De vicaris-generaal richtte op 20 augustus 1810 een schrijven aan Germanes en meldde dat hij geen geschikte kandidaat vindt, dat de ouderlingen van het gesticht die nog fit genoeg zijn de zondagsmis in de parochiekerk kunnen bijwonen en dat de zieken en zij die daartoe niet in staat zijn, worden gedispenseerd.⁶⁹ Deze brief kwam als een mokerslag aan bij burgemeester Germanes. Verbouwereerd schreef hij op 23 september aan de bisschop dat die slecht ingelicht is over de misbruiken, dat de deuren tijdens de zondagsmis wel degelijk gesloten blijven, dat hij beter zou optreden tegen de toestand in Herlinkhove, waar de parochie is opgeheven, maar waar er toch nog altijd missen doorgaan, opgedragen door de Outerse onderpastoor Gaudré, die dat beter in de hospitaalkerk zou komen doen.⁷⁰ Hij stelt retorisches de vraag of hij dan moet meehelpen om het Hospitaal te ontdoen (*denaturer*) van zijn religieus karakter en moet handelen tegen alle intenties van de stichters in, zo meewerkend aan de ontluistering van de kapel en de instelling.⁷¹ Hij eindigt met de oproep om de bisschoppelijke hulp '*pour la conservation de l'église et de l'établissement bienfaisant de notre hospice*'. De bisschop zelf antwoordde op 14 november 1810, dat hij toelating geeft voor een zondagsmis in de kapel, maar met gesloten deuren en alleen voor de bewoners van het hospitaal. Hij belast Jan Baptist Bruylant, die in een brief van 15 oktober door landsdeken Audenaert was voorgesteld, met die taak.⁷²

Maar daarmee was het conflict nog niet ten einde. In een schrijven aan pastoor Luyckx van 15 februari 1811 zet de vicaris-generaal het misverstand recht als zou de bisschop toegestaan hebben dat personen vreemd aan het hospitaal daar hun zondagsplicht kunnen vervullen en dat dit duidelijk moet worden meegedeeld. Pastoor Luyckx schrijft op 1 januari 1812 opnieuw naar de bisschop dat de situatie niet veranderd is.⁷³ De zondagsmis wordt weliswaar met gesloten deuren bijgewoond, maar voordat de priester het altaar betreedt en nadat hij terug in de sacristie is, worden de deuren op initiatief van de burgemeester zelf geopend, zodat weliswaar Bruylant louter formeel in orde is met het voorschrift om te celebreren met gesloten deuren, maar dat toch telkens de kapel vol zit met bewoners uit de buurt. De herhaalde mededeling door Bruylant dat er geen enkele buitenstaander voldoet aan zijn verplichting om de zondagsmis bij te wonen (*neminem extraneorum posse satisfacere praecepto Ecclesiae audiendi missam*) maakt op de aanwezigen geen indruk, zodat hijzelf op Kerstmis 1811 naar de hospitaalkerk is gegaan om de aanwezige kerkgangers op de het voorschrift te wijzen om de zondagsplicht in de parochiekerk te vervullen. Hij is daar op gejoel ontvangen en het volk riep hem toe dat hij uit hebzucht voor zijn parochiekerk handelt, dat de ene mis evenveel waard is als de andere en dat het ene altaar evengoed gewijd is als het ander. Woorden die het volk ingefluisterd zijn door de burgemeester, die hem tot in Gent is gaan zwart maken (*ut me nigris, ut dicit, depingat caracteribus*), aldus Luyckx. Enkele dagen na 1 januari richtte Luyckx een nieuw schrijven aan de vicaris-generaal. Het stelt vast dat de burgemeester de bevolking in hun verzet blijft ondersteunen en ziet slechts één oplossing: een totaal verbod om nog missen op te dragen in de hospitaalkapel, zodat iedereen verplicht is naar de parochiekerk te komen, ook de ouderlingen van het hospitaal die daartoe nog in staat zijn, en dat de zieken en zwakken van de zondagsmisverplichting kunnen gedispenseerd worden.⁷⁴

Archief over het verdere verloop van het conflict tussen 1812 tot 1831 ontbreekt. Wel weten we dat Germanes, die voor het laatst als burgemeester optrad op 14 november 1813 en in het voorjaar van 1814 ontslag nam, de strijd gestaakt heeft en naar Geraadsbergen is verhuisd. Priester Bruylant blijkt in de hospitaalkapel tot

68. *Ibidem*, nr. 5.

69. *Ibidem*, nr. 6.

70. Herlinkhove werd als gemeente en parochie opgeheven op 12 juli 1807 en bij Outer gevoegd. Sebastianus Gaudré was een ex-quoditianist, geboren in 1741, zoon van Bartolomeus Gaudré, een tingietier wonende aan de Grote Markt (VAN ISTERDAEL en BORIGHEM, *Families en personen*, p. 4 en 575).

71. BAG, *Ninove H. Harten, Hospitaal*, nr. 7.

72. PAN, nr. 797.

73. BAG, *Ninove H. Harten, Hospitaal*, nr. 8.

74. *Ibidem*, nr. 9.

1831 missen gecelebreerd te hebben. Hij genoot hiertoe een jaarinkomen van 171 gulden en 42 cent, afkomstig uit het patrimonium van de stichting De Vlaeminck.⁷⁵

De bijzondere omstandigheden van het conflict

Bijzondere omstandigheden maken de felheid van de machtsstrijd tussen burgemeester Germanes en pastoor Luyckx beter begrijpbaar. Gerardus Germanes, zoon van Franciscus en Judoca De Mulder werd geboren op 24 september 1752 in het ouderlijk huis in de Burchtstraat⁷⁶ en heeft als kind de nieuwe hospitaalkerk met het nieuwe hospitaalcomplex in zijn straat zien oprijzen.⁷⁷ Hij is na zijn huwelijk in het ouderlijke huis blijven wonen tot hij, na zijn ontslag als burgemeester, verhuisde naar Geraardsbergen, waar zijn tweede vrouw Anna Gislana Van Ypersele vandaan kwam en waar hij op 14 oktober 1818 in de Denderstraat overleed. Hij en zijn vader waren handelaar van beroep. Gedurende de ganse Franse periode is hij de meest invloedrijke Ninoofse politicus geweest. In 1794 verving hij Karel-Henri Van Ypersele als hoofdbaljuw en hij fungeerde als officier van de municipaliteit op de vergadering van 5 januari 1795, waar tot de aansluiting van het graafschap Vlaanderen bij Frankrijk werd beslist.⁷⁸ Op 26 mei 1800 (7 prairial, jaar VIII) werd hij benoemd tot burgemeester van Ninove door de prefect van het Scheldedepartement en hij bleef dit ambt actief uitoefenen tot het najaar van 1813.⁷⁹ Tijdens die periode verrijkten hij en zijn familie zich met de aankoop van 60 ha nationaal goed, waaronder de abdij van Grimminge, waar Eugeen Germanes (1799-1873), zijn zoon uit zijn tweede huwelijk met Anna Ghislana Van Ypersele, in 1820 woonachtig was.⁸⁰ Germanes' andere zoon, Emmanuel Constantijn Germanes (1785-1842) uit het eerste huwelijk van Gerardus met Elisabeth Claes, was in 1836 de bezitter van de door de Fransen geconfisceerde gebouwen van het voormalige klooster van de Penitenten in de Burchtstaat rechtover het hospitaal. Die Emmanuel was in 1812-1813 burgemeester van Denderwindeke.⁸¹

Dat de vader een rol speelde bij het verwerven van die eigendommen door zijn zonen, is zeer waarschijnlijk.⁸² Duidelijk is dat de familie Germanes tijdens de eerste decennia van de 19de eeuw in de Burchtstraat langs de overkant van het Hospitaal een belangrijke eigenaar van gronden en huizen was en dat Gerard Germanes van 1794 tot einde 1813 een loyale medewerker van het Franse regime is geweest. Zijn ontslag als burgemeester valt niet toevallig samen met het einde van de Franse heerschappij in onze streken.⁸³

Zijn tegenstander, Jan Baptist Luyckx, heeft een gans ander profiel. Geboren in Turnhout in 1761, werd in 1783 ingekleed in de Ninoofse abdij, waar hij de kloosternaam Isifridus ontving. Na zijn priesterwijding in 1788 werd hij in 1795 benoemd tot onderpastoor van Ninove, wat hij tot in 1802 bleef.⁸⁴ Van 1803 tot 1806 was hij onderpastoor in Denderwindeke en van 1806 tot 1838 pastoor van Ninove, waar hij op 15 maart 1842 in de Burchtstraat, vermoedelijk in het Hospitaal, overleed.⁸⁵ Belangrijk in zijn conflict met Germanes is het gegeven dat in 1810-1813 de oude parochiekerk geruild werd voor de Abdijkerk.⁸⁶ Die oude kerk, gelegen in het verlengde van de toenmalige Korte Kerkhofstraat was een laag, donker en somber gebouw uit de eerste helft van de 13de eeuw. Op 14 november 1810 stonden de drie ex-religieuzen, die samen eigenaar waren van het abdijcomplex hun abdijkerk gratis af aan de Stad Ninove. Wel vroegen ze voor het meubilair de niet onaardige som van 12.698, 41 frank of 7000 gulden. Op 22 april 1812 keurde Napoleon deze transactie goed. De onderhandelingen werden gevoerd tussen de ex-provisor van de abdij Petrus De Vleminck⁸⁷ en burgemeester Germanes, die optrad namens de inwoners van de Stad.

75. BAG, *Ninove H. Harten I*, nr. 5.

76. Van ISTERDAL en BORIGHEM, *Families en personen*, p. 584-585 voor de familie Germanes.

77. Volgens de *Atlas van de Buurtwegen* (1843) bezat de weduwe Germanes (weduwe van Theodore) in de Burchtstraat de percelen met het nummers 49-51, dit is langs de westzijde tegen de Molendender aan.

78. VANGASSEN, *Geschiedenis*, p. 595 en 608.

79. SAN, Ninove, *Modern Archief*, nr. 8. Zijn laatste daad als burgemeester is de installatie op 14 november 1813 van nieuwe gemeenteraadsleden.

80. Anna Ghislana behoort tot de Geraardsbergse tak van de familie Van Ypersele. Voor Eugeen Germanes, zie Freddy DE CHOU, *Burgemeesterdynastieën in Geraardsbergen*, in: *Gerardimontium*, 2000, 173, p. 9-10. Eugeen Germanes is burgemeester van Grimminge geweest in 1825-1836 en 1848-1873.

81. COCK, *Het "Susterhuys"*, p. 61-62.

82. Volgens COCK, *Het "Susterhuys"*, p. 53 werd de abdij van Beaupré en het goed van de zusters Penitenten ten behoeve van Pierre Blondel door stromannen gekocht. Blijkbaar zijn nadien deze goederen doorverkocht aan de familie Germanes, die goede banden had met de familie Blondel. Twee leden van deze familie waren peter op bij de doop van Emmanuel (1785) en van Maria (1789) Germanes (VAN ISTERDAEL en BORIGHEM, *Families en personen*, p. 584-585).

De nog bestaande gebouwen van de abdij van Beaupré.

De familie Germanes werd gedurende de Franse Tijd grondgrondbezitter in de Denderstreek. Onder dat bezit de gebouwen en gronden van de abdij van Beaupré in Grimminge.

Bron: Foto Dirk van de Perre.

83. In België stuikte de Franse heerschappij in elkaar in het voorjaar van 1814. Op 5 mei 1814 verlieten de laatste Franse garnizoenen het grondgebied (H. PIRENNE, *Geschiedenis van België*, VI, Gent, 1930, p. 220-221).

84. Op 14 juli 1802 vroeg landsdeken Audenaert aan de bisschop van Gent dat aan onderpastoor Luyckx de toelating voor vier jaar zou worden verleend om biecht te horen, een toelating die hij vroeger in 1796 van de Mechelse aartsbisschop al gekregen had (BAG, *Ninove H. Harten, Hospitaal*, nr. 1).

85. SCHOKKAERT, *Biografisch Repertorium*, p. 314. VAN ISTERDAEL en BORIGHEM, *Families en personen*, p. 834.

86. PAN, nr. 32. Deze bundel brengt een overzicht van de onderhandelingen 1810-1813 met kopieën van de overeenkomsten. Ook de nrs. 33-35 handelen over die ruil. Zie eveneens Elisabeth DHANENS, *De Onze-Lieve-*

De Vleminck, zich bewust van de uitzonderlijke architecturale en artistieke kwaliteiten van de abdijkerk, wou blijkbaar de verkoop en de afbraak ervan verhinderen – een lot dat de eveneens pas gebouwde abdijkerken van Geraardsbergen en Grimminge ondergingen – door er de nieuwe parochiekerk van te maken. De oude parochiekerk waarvan de Stad door het concordaat van Napoleon met de Kerk de eigenaar was geworden, werd na 1813 afgebroken. Luyckx kon voortaan met een mooi en aantrekkelijk gebouw als parochiekerk de concurrentie aangaan met de hospitaalkerk.

Wel lijkt hij in het dossier van de ruil geen rol van betekenis te hebben gespeeld, tenzij hij op de achtergrond hiertoe zijn ex-medebroeder heeft aangespoord. Het was De Vleminck die in dit dossier het initiatief heeft genomen. Die ruil bracht een grote financiële last mee voor de kerkfabriek en stoelgeld was een belangrijke inkomstenbron.⁸⁸ Dat kan verklaren waarom Luyckx zo hardnekkig was in zijn eis dat alle Ninoofse inwoners de zondagsmis in de parochiekerk dienden bij te wonen. Na deze ruil was Germanes' politieke rol uitgespeeld. Zijn opvolger Karel Henri Van Ypersele, die op 3 juni 1814 door de intendant van het Scheldedepartement tot burgemeester werd benoemd, bleef dit tot april-mei 1824.⁸⁹ Deze jurist had zich tijdens het burgemeesterschap van Germanes op de achtergrond gehouden. Hij was een oudgediende van het Ancien Régime. In 1794 oefende hij de functie van Ninoofse hoogbaljuw en raadsheer bij de Raad van Vlaanderen uit. Rond 1790 liet het prachtige, nu nog aanwezige herenhuis bouwen in de Korte Kerkhofstraat in de schaduw van de abdijkerk.⁹⁰ Voor hem situeerde het centrum van de stad zich niet meer in en rond de Burchtstraat, maar in en rond het huidige Kerkplein en de De Vlaeminckstraat. Bovendien moet hij als jurist, meer dan Germanes, begrip hebben opgebracht voor de kerkjuridische argumenten van de pastoor. Zijn zoon Petrus Karel Van Ypersele was burgemeester van Ninove van 1830 tot 1854. Hij was eveneens jurist en bleef in het ouderlijk huis wonen tot aan zijn dood in 1862. Pastoor Luyckx kon dus vanaf 1814 samenwerken met twee burgemeesters die mentaal een band hadden met de abdijkerk, de nieuwe parochiekerk.

Onder Luyckx' pastoraat en het bestuur van burgemeester Van Ypersele werd de nieuwe parochiekerk door de bouw van de kerktoren het nieuwe stadssymbool bij uitstek. Een eerste aanzet tot de bouw werd gegeven in 1819. De eigenlijke bouw startte in 1834 en werd voltooid in 1844, naar een ontwerp van de bekende Gentse architect Louis Roelandt.⁹¹ De toren is met zijn 66 m hoogte tot vandaag het hoogste gebouw van Ninove en beheerst van dichtbij en van ver het Ninoofse stadspanorama. De huidige Dekenijstraat en het Kerkplein, voorheen privé-eigendom van de abdi, werden met de Franse Revolutie publiek domein. Zo werd de abdijkerk ingevoegd in het Ninoofse stadsweefsel en verloor de Korte Kerkhofstraat door de afbraak van de oude parochiekerk aan betekenis, alhoewel het stadskerkhof tot begin van de vijftiger jaren van de 20ste eeuw daar gevestigd bleef.

Vrouwekerk te Ninove, Gent, 1960, p. 13-14 en 19-24.

87. Petrus De Vleminck, in de abdi frater Paulus, werd in 1744 geboren te Gooik en priester gewijd in 1768. Was in de periode van de opheffing van de abdi provisor. Hij overleed in de abdijgebouwen op 7 april 1816.

88. Hierover getuigt een dispuut in 1817 tussen de Commissie van Weldadigheid en de Kerkfabriek over een lening van 2000 F die de Commissie wou aangaan bij de Kerkfabriek, die weigerde en waarbij tevens de vraag aan wie het stoelgeld toekwam in de discussie werd betrokken (PAN, nr. 248).

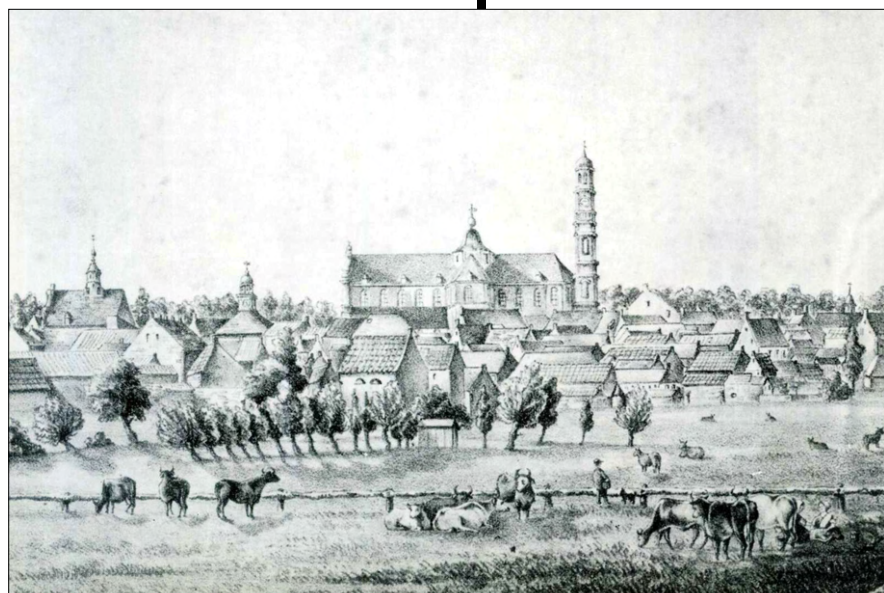
89. SAN, Ninove, *Modern archief*, nr. 8. Vanaf 5 april 1824 zijn de verslagen van het schepencollege niet meer door hem ondertekend. De naam van zijn opvolger Jozef Cools verschijnt vanaf 22 mei.

90. Dirk VAN DE PERRE, *Het portret van Johannes Despauterius en de stad Ninove*, in: *Het Land van Aalst*, 73, 2021, p. 88-89.

91. Over de bouw van de toren, zie Georges VANDE WINKEL, *De bouw van de kerktoren te Ninove (1819-1844) en de bijdrage van architect Louis Roelandt*, in: *De abdi van Sint-Corelius en Sint-Cyprianus. 700 jaar premonstratenzerleven te Ninove. Catalogus van de tentoonstelling*, Ninove, 1989, p. 107-118.

Panorama van Ninove in 1849, gezien vanuit het zuiden.

Lithografie van C.J. Hoolans. De nieuwe parochiekerk (abdijkerk) met de pas voltooide toren ook al scheefstaande kerktoren domineert het stadsbeeld. Links van de kerk steken het beiaardtorentje van het stadhuis (1835) en het dak en torentje van de hospitaalkapel boven de huizen uit. Bron: Documentatiecentrum De Mont. Oud-Ninove, Serie 1.

De regio tussen Midden-Dender en de weg Asse-Edingen op de Villaretkaart

Opvulling van een hiaat

Georges Vande Winkel

Wanneer wij in 2015/2016 de op dat moment nog zo goed als onbekende Villaretkaart voorstellen, benadrukken wij al het belang van deze eerste, territoriumdekkende topografische kaart voor onze gewesten.¹ Franse *ingénieurs géographes* beginnen aan hun karteringswerk na de slag bij Fontenoy (11 mei 1745) en kunnen uiteraard gebruik maken van het omvangrijke kaartenmateriaal dat de Franse legers in de voorbije decennia hebben samengesteld of buitgemaakt. Denken wij maar aan de Horenbaultkaart van het Land van Aalst (1596) die Jules-Louis Bolé, markies van Chamlay en *maréchal des logis des camps et armées du roi*, omstreeks 1678 meeneemt naar Frankrijk.² Ten laatste in het voorjaar van 1749 moeten zij hun werk stopzetten, want op 18 oktober 1748 wordt de vrede van Aken gesloten. De zogenaamde Villaretkaart beslaat dan ook niet de ganse Oostenrijkse Nederlanden. De *mises au net* of netkaarten op schaal 1:14.400 die achteraf in Parijs worden getekend, karteren enkel een gebied dat in het noorden wordt begrensd door de rivieren Leie (stroomafwaarts vanaf Menen), Schelde, Rupel, Dijle en Demer om tenslotte over Maastricht in het uiterste oosten tot in de buurt van Aken te komen. De zuidelijke grens is minder nauwkeurig te omschrijven maar volgt grosso modo een lijn van Aken over Luik, Gembloux, Bergen, Doornik en zo terug naar Menen. Merkwaardig genoeg vertoont de gekarteerde zone een hiaat tussen de Midden-Dender en de weg Asse-Edingen. Meer in detail gaat het over een gebied dat in het westen van Ninove tot Aalst de Denderloop volgt, in het noorden begrensd wordt door de weg Aalst-Asse en in het oosten door de weg Asse-Edingen (meer bepaald het segment Asse-Leerbeek). Vanaf Leerbeek loopt de zuidgrens dan richting Ninove, deels via beekvalleien om uiteindelijk met de Wolfputbeek op de Dender uit te lopen.

Aan de basis van deze netkaarten, bewaard in het IGN of 'Institut national de l'information géographique et forestière' (Saint-Mandé – Paris), liggen de zogenaamde minuutkaarten. 37 van deze minuten zijn bewaard en berusten - op een enkele uitzondering na - in de Service Historique de la Défense (SHD, Vincennes – Paris). In 2016 uiten wij al het vermoeden dat de bovengeschetste leemte tussen Midden-Dender en de steenweg Asse-Edingen door deze minuten zou ingevuld worden, maar om deze vraag en heel wat andere te beantwoorden leek een werkbezoek ons aangewezen. Mede door de coronapandemie wordt het februari 2022 vooraleer dit plan wordt gerealiseerd. Het resultaat is gelukkig heel positief. De 'missing link' is gekarteerd in twee versies: op schaal 1:14.400 en op de reductie van 1:28.800. Tijdens ons werkbezoek kunnen wij heel wat foto's nemen, dienstig voor persoonlijk gebruik en onderzoek, maar niet voor publicatie. Daarvoor is het

1. VANDE WINKEL Georges, *De 'Villaretkaart': een kaart van de Oostenrijkse Nederlanden door Franse ingenieurs-geografen 1745-1748*, - *Het Land van Aalst*, 67, 2015, (4), p. 309-322; ID., *De Villaretkaart 1745-1748 : naamgeving - bewaarde versies en consulteerbaarheid - Villaret vs. Ferraris*, - *Het Land van Aalst*, 68, 2016, (1), p. 73-82.

2. VANDE WINKEL Georges, *Het 'Land van Aalst' op kaart gezet (1596-1794) : cartografie van Horenbault over Sanderus, Chamlay en Lecler tot Vander Massen*, - *Het Land van Aalst*, 64, 2012, (2), p. 73-77 en 83-85.

nog wachten op een hoogwaardige scan en dat loopt niet van een leien dak. SHD en IGN zijn niet de meest toegankelijke instellingen. Een Frans onderzoeker omschrijft ze recent (in een Engelstalig artikel) als “institutions (...), where finding one’s way is somewhat complicated” [instellingen waar zijn weg vinden wat ingewikkeld is].³ Een bijkomend probleem vormt het terugvinden van de correcte verwijzing naar een kaart. In de loop der tijden hanteerde men uiteenlopende signaturen, die door latere auteurs én de instellingen zelf nogal eens door elkaar worden gehaspeld. Dit alles om te zeggen dat het najaar 2023 wordt vooraleer wij in het bezit komen van hoogwaardige scans van de kaarten.

Welk nieuw materiaal is nu boven water gekomen? Op de eerste plaats en inhoudelijk het interessantst is de ‘série 36’, de minuten op schaal 1:14.400. Kaart 12 van deze serie omvat exact het gebied dat ontbreekt op de Villaretkaart zoals wij die nu kennen.⁴ Eenmaal gegeoreferenciert zou zij naadloos aansluiten bij de Villaretkaart op Geopunt. Op de tweede plaats komt de ‘série 37’ met de reducties van de bovenvermelde minuten naar schaal 1:28.800. De kaart 12 uit de serie 36 vormt binnen de serie 37 het noordelijk gebied van kaart 2c1.⁵ De grenzen van kaart 2c1 zijn vertrekend vanuit Aalst en in tegenwijzerzin: de Dender van Aalst tot Ath, de steenweg Ath-Bergen (Mons) tot in Nimy waar de steenweg Bergen (Mons)-Brussel wordt gevolgd tot in Eigenbrakel (Braine-l’Alleud) om vandaar richting Hoves te lopen, waar wordt aangesloten op de ‘Chaussée Brunehault’, de weg Edingen-Asse. Bij de reductie naar de kleinere schaal 1:28.800 gingen uiteraard wat details verloren, maar door een gevarieerder inkleuring is deze kaart beter leesbaar.

Een logische vraag die zich hier stelt, is waarom deze minuten niet in de netkaart worden opgenomen. Een vraag waarop wij het antwoord moeten schuldig blijven. Wat wij wel kunnen zeggen, is dat het niet gebeurt omdat de kaarten niet aan de vereiste kwaliteitsnormen voldoen. Dat is wel het geval voor een kaart uit de serie 35 (en overigens de enige kaart in deze serie). Op de rug wordt deze kaart omschreven als “*Pays bas Autrichiens / (Carte Topographique de partie des) / Comprise entre Gand, l’Escaut, la Dyle, la Nethe, Herenthals, les frontières du Brabant hollandais, Lillo, Hulst et le Sas de Gand*”. Deze kaart sluit dus geografisch perfect aan bij de Villaretkaart zoals wij die kennen, ook chronologisch want zij wordt gedateerd “de la guerre de 1745”, zij krijgt de nodige lof voor de zorg waarmee zij is uitgevoerd en de geboden details, maar zij sluit niet aan bij de triangulatie van Cassini (noch bij die van de Verenigde Provinciën). Finaal besluit men dat “*Ce Plan ci ne paroît être qu’une reconnaissance faite d’après des matériaux médiocres déjà existans*.” Niets in die zin op de hier besproken minuten, die trouwens ook zonder meer worden opgenomen in de reeks minuten die wél in de Villaretkaart worden opgenomen.

Wij ronden deze bijdrage af door even in te zoomen op onze kaart. Hieronder een tweetal details van minuut 36/12, respectievelijk de regio Aalst–Erembodegem–Hekelgem en de zone van het Liedekerkebos. Beide details illustreren de waarde van de opgedoken minuten. Afsluiten doen wij met een casestudy van de Ninoofse abdij-site op de minuutkaart 36/11, een bijdrage die ons toelaat de Villaretkaart in haar netversie te herwaarderen voor deze locatie.

3. RENTEUX Jean-Louis, *Les atlas de Louis XIV [The Atlases of Louis XIV]*, - *Maps in history*, 2023, (76 - May), p. 25.

4. Wij proberen een globaal beeld van deze kaart (113 x 95 cm) te geven door ze als centerfold in dit nummer op te nemen.

5. De coverfoto van dit nummer geeft dit noordelijk gebied weer.

Boven: Netkaart: Hiaat op Villaretkaart.

Bron: IGN (Institut national de l’information géographique et forestière) (Saint-Mandé – Paris)

Onder: Minuutkaart, kaart 12.

Zie centerfold.

Bron: SHD (Service Historique de la Défense) (Vincennes – Paris)

Netkaart: Villaretkaart Aalst-Erembodegem-Hekelgem.
Bron: IGN (Institut national de l'information géographique et forestière) (Saint-Mandé – Paris)

Aalst-Erembodegem-Hekelgem

Boven de Villaretkaart (niet-gegeorefererde versie) met het dorp van Erembodegem, de stadskern van Aalst en de Boekhoutmolen in Hekelgem. De zone tussen de weg Erembodegem-Aalst, de Aalsterse stadsvesten en de weg Aalst-Asse-Brussel is niet ingevuld. Op de minuut (onder) is dat wel het geval. Op deze kaartsnede zien wij van west naar oost het kasteel van Overhamme, het gehucht van de 'Cley Straet' (Kleistraet, Erembodegem) en de 'justice' en molen van Boekhout (Hekelgem).

Voor alle duidelijkheid: de donkere zone bovenaan de kaart maakt strikt gezien geen deel uit van de kaart 12. Het is een stuk van de in het noorden aangrenzende kaart 9 dat bij het verwerken van de gegevens om een of andere reden aan kaart 12 werd gekleefd.

Minuutkaart Aalst-Erembodegem-Hekelgem (kaart 12)
Bron: SHD (Service Historique de la Défense) (Vincennes – Paris)

Netkaart: Villaretkaat Liedekerke.
Bron: IGN (Institut national de l'information géographique et forestière) (Saint-Mandé – Paris)

Liedekerke

Op de netkaart zien wij op de rechteroever van de Dender tussen Ninove en Denderleeuw enkel de windmolen van Pamel en directe omgeving, met daarrond de watermolen van Wol(f)put en de woonkernen van Pamel en Impegem (Liedekerke). Dit gebied komt overigens voor op minuutkaart 11, waarop de linkeroever van de Dender wordt weergegeven. Wellicht speelt de molen van Pamel een rol in het triangulatiernetwerk en wordt hij daarom weergegeven op de netkaart.

Op de minuutkaart 12 figureren de woonkernen van Liedekerke en Sint-Katharina-Lombeek met daartussen het Liedekerkebos. In dat bos 'Muylem Couvent de Carmes déchaussés', een priorij die daar tot einde 18de eeuw bestaat, en de vijvers van Affligem.

Ter hoogte van Liedekerke zien wij twee Denderarmen: de (nog niet gekanaliseerde) Dender en iets oostelijker een oude Denderloop ('Vieille Dendre' op de Vandermaelenkaart uit 1846-1854), met tussen beide Denderarmen in het kasteel van Liedekerke. De Oude Dender vormt overigens de grens tussen Denderleeuw en Liedekerke. Een gelijkaardige situatie vindt men in Ninove en Meerbeke. Daar vormt tot 1835 de Oude Dender de grens tussen beide parochies.

Bemerk ook dat de dorpskern van Denderleeuw stukken gedetailleerder is uitgewerkt op de minuutkaart dan op de afgewerkte netkaart.

Minuutkaart Liedekerke (kaart 12).
Bron: SHD (Service Historique de la Défense) (Vincennes – Paris)

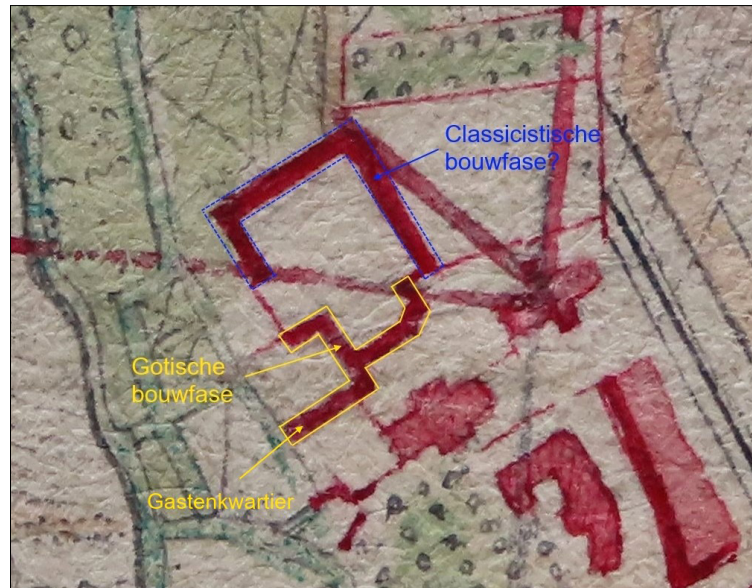
Ninoofse abdijsite op de Villaretkaart

Minuutkaart 36/12 vult een wezenlijk hiaat aan binnen het netexemplaar van de Villaretkaart, maar ook de andere minuutkaarten verdienen de nodige aandacht. Dat bewijst deze laatste casestudy, die focust op de abdijsite van Ninove. In 2016 schrijf ik nog over de netkaart: “De weergave van de abdijsite en vooral het niet aansluiten van abdijgebouwen en -kerk - iets wat onmogelijk is - herinneren ons eraan dat de Villaretkaart zoals elke historische bron met de nodige kritische zin moet gelezen worden. Wellicht kan een onderzoek van de bewaarde minuutkaart hier verhelderend werken.” Gelukkig voegde ik er die laatste zin aan toe, want die verheldering kwam er inderdaad.

Minuutkaart 36/11, die zoals reeds gezegd de linkeroever van de Dender karteert, geeft duidelijk aan hoe vanuit de kerktoeren van de Ninoofse parochiekerk drie triangulatielijnen vertrekken (zie bovenste illustratie). Een eerste gaat in westelijke richting naar de windmolen van Voorde, een tweede richt zich noordwestelijk naar de windmolen van Sint-Antelinks en een derde mikt pal noordelijk op de kerktoeren van Haaltert. In die omstandigheden – de cartografen zaten wellicht vele dagen en uren met hun neus op de abdijsite – lijkt het mij ondenkbaar dat zij een fantasistische visie op die site hebben gegeven.

Meteen rijst de vraag of het mogelijk is dat zij in 1745-1748 de situatie schetsen zoals die zich voordoet tussen de afwerking van de nieuwe abdijkerk (geconsacreerd in april 1727) en de start van de bouw van de classicistische abdijgebouwen (ten vroegste gedateerd begin jaren 1760). Op onze rondvraag brengt archeoloog Peter Van den Hove een belangrijk element aan. Na het georefereren en vergelijken van de ‘Situs fundamentalis’ uit 1648⁶, van de weergegeven abdijsite op minuut 36/11 en van de opgegraven muren komt hij tot de conclusie dat de Franse cartografen in 1745-1748 nog zicht hebben op minstens een drietal gebouwen die er al in 1648 staan: het gastenkwartier, de westvleugel van de gotische abdij en het poortgebouw (zie onderste illustratie).⁷ Tegelijkertijd stipt hij wel een resterende vraag aan: “Wat is het rode gebouw waarop ik een vraagteken in het geel heb gezet? Is dat de Gotische zuidelijke pandgang? Mogelijks ... maar er is dan wel erg veel plaats tussen het zuidelijk pand en de weergegeven abdijkerk.” En het blijft de hamvraag wat het strak afgelijnde blok voorstelt, dat de abdij in het noorden afsluit? De (aanzet van de) classicistische nieuwbouw? Er werd al aangestipt dat die later wordt gedateerd. En abt Vander Haeghen, die pas overlijdt in 1754, rept met geen woord over een geplande nieuwbouw terwijl hij wel melding maakt van minder belangrijke werken zoals de bouw van een muur in 1754 die het abdijbeluik moet afsluiten.

Er blijven nog vele vragen te beantwoorden en mogelijke denkpistes uit te spitten, maar wij mogen alvast stellen dat de Villaretkaart geen wilde fantasie is, maar een rechtmatige plaats mag opeisen binnen de al rijke iconografie van de Ninoofse abdijsite.

Minuutkaart Abdij Ninove (kaart 11).
Triangulatie Ninove-Herlinkhove
Bron: SHD (Service Historique de la Défense) (Vincennes – Paris)

6. Basisgegevens over dit abdijsite in catalogusnota 15a bij STEPPE J.K.; JANSSENS Wilfried; VANDE WINKEL Georges, *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796) : catalogus van de tentoonstelling over Kerk en Patroonheiligen : Ninove 5-27 oktober 1985*, Ninove, Werkgroep Abdij Ninove, 1985, p. 51; meer gegevens bij VAN DE PERRE Dirk, *De bouw van de huidige kerk, 1623-1723 : van gotiek tot barok, een moeizame evolutie*, - STEPPE J.K. e.a., *De premonstratenzerabdij van Ninove (1137-1796) (...)*, Ninove, Werkgroep Abdij Ninove, 1985, p. 24-39.

7. Mail Peter Van den Hove dd. 2 november 2023.

Kaart van Sint-Antelinks en Woubrechtgem vervolledigt kaartboek van abdij van Ninove

Philips de Dijn, 1641-1654

Brecht Persoons

Georges Vande Winkel

De ontdekking van de kaart

Medio november 2023 is Brecht Persoons op zoek naar de kaart, die landmeter Philips de Dijn in het midden van de 17de eeuw maakt, van het bezit van de Ninoofse premonstratenzer abdij op het grondgebied van Sint-Antelinks, gegroepeerd rond het Hof te Roeselare. Deze zoektocht kadert in zijn studie over de middeleeuwse toponymie van Sint-Antelinks.¹ Hij beschikt enkel over de legger met de goederen van het hof in het Ninoofse kaartboek, dat tot stand komt tussen 1641 en 1654.² Over de bijhorende kaart die er ongetwijfeld geweest is, kan Georges Vande Winkel hem enkel melden dat die blijkbaar spoorloos is. De legger bij het kaartboek telt twaalf rubrieken. Twee van die rubrieken (Voorde en Denderwindeke) zijn zo weinig omvangrijk dat wellicht geen kaart werd gemaakt. Van acht rubrieken is wel de bijhorende kaart bewaard, maar voor het nochtans belangrijke grondbezit rond de hoven te Roeselare (Sint-Antelinks) en ten Berge (Woubrechtgem) is dat niet het geval.³ Omdat het altijd mogelijk is dat de kaart toch nog ergens opduikt, besluit de teleurstellende mail aan Brecht Persoons met “hoop doet leven”.

Een positieve gedachte die vlugger dan iemand kon verwachten, bewaarheid wordt. Wanneer Brecht Persoons enige dagen later eigenlijk lukraak wat kaarten van aanpalende dorpen opvraagt in de hoop wat grenstoponienemen te kunnen lokaliseren, krijgt hij een kaart voorgeschoteld van Sint-Antelinks en Woubrechtgem, die hij onmiddellijk herkent als dé ontbrekende kaart uit het Ninoofse kaartboek.

1. Dit onderzoek wordt gepubliceerd in het boek *Toponymie van Sint-Antelinks*, dat op 27 april 2024 voorgesteld zal worden.

2. Over dit kaartboek VANDE WINKEL Georges, *Het kaartboek van de Ninoofse abdij (1641-1654) door landmeter Philips de Dijn, - APPELMANS Janick (red.); JANSSENS Herman (red.); VAN LANI Stefan (red.), Als de bliksem : 900 jaar norbertijnen en norbertinessen*, Averbode, Uitgeverij Averbode, 2021, p. 83-84.

3. Een gedetailleerde inhoudsanalyse van het kaartboek (zoals tot voor kort bekend) in VANDE WINKEL Georges, *Het 'verdwenen' kaartboek van de abdij van Ninove (Philips de Dijn, 1641-1654)*, - *Analecta Praemonstratensia*, 93, 2017, p. 314-317; VAN DE PERRE Dirk; VANDE WINKEL Georges, *Overzicht van het cartografisch en landmeetkundig oeuvre van Philips de Dijn, - Het Land van Aalst*, 70, 2018, (4), p. 263-265.

De ontbrekende kaart.
Bron: Rijksarchief Gent K174, nr. 481.

Op de kaart prijken dan ook het wapenschild van abt Christiaan Roelofs (met zijn wapenspreuk “A cruce gloria”) en dat van de abdij (onderschreven door “Felix concordia”), kenmerk bij uitstek van de kaarten uit het Ninoofse kaartboek. Deze kaart met Woubrechtetegem én Sint-Antelinks vervolledigt meteen het kaartboek. Dat zij ongesigneerd per abuis in een totaal verkeerd fonds belandde, verklaart meteen waarom deze kaart tot op heden uit het gezichtsveld bleef van in De Dijn of de Ninoofse abdij geïnteresseerde onderzoekers.⁴ Gelukkig komt zij met de vermelding ‘Woubrechtetegem’ nu wel boven water. Wanneer en onder welke omstandigheden de kaart in het fonds van de Waasmunsterse abdij Roosenberg belandt, is onduidelijk. Raakt zij uit haar logisch verband wanneer (vermoedelijk einde 20ste eeuw) bij een desastreuze ‘restauratie’ het Ninoofse kaartboek wordt ontmanteld? Legger en kaarten worden dan uit elkaar gehaald.⁵ Belandt bij die operatie de kaart van Woubrechtetegem en Sint-Antelinks per abuis tussen de documenten van de Waasmunsterse abdij? Het zou een plausibele verklaring zijn, maar bewezen is het niet. Belangrijker is dat de kaart teruggevonden is en op termijn haar plaats kan hernemen in het archief van de abdij Ninove.

De datering van de kaart

Komen wij nog even terug op de in de inventaris vermelde datum van 1638. Die datum komt inderdaad voor op de kaart, in minuscule cijfers en wat verstopt binnen een voor de rest leeg gebleven cartouche midden onder. Het kaartboek van de abdij Ninove vertoont twee dateringsmethodes. De kaart van de proosdij van Boechoute is dubbel gedateerd: én via de legger (oktober 1654) én op de kaart (1654) terwijl de minder belangrijke rubrieken van Voorde en Denderwindeke ongedateerd blijven. Vier van de twaalf rubrieken zijn enkel gedateerd via de legger. De overige vijf zijn, zoals de kaart van Woubrechtetegem – Sint-Antelinks, gedateerd op de kaart zelf. Niet op de gebruikelijke, bijna kalligrafische wijze van Philips de Dijn, maar bijna stiekem weggemoffeld aan de onderkant van voor de rest lege cartouches. Het jaartal 1638 roept al direct vragen op. Traditioneel wordt het Ninoofse kaartboek gedateerd tussen 1641 (met de kartering van de abdijbezittingen in het dichtbij gelegen Kattem-Borchtlombeek-Strijtem) en 1654 (met de opmetingen van de proosdij Boechoute in het ver verwijderde Dikkelvenne-Velzeke). Dat De Dijn drie jaar vóór 1641 zijn omvangrijke opdracht voor de abdij van Ninove zou gestart zijn in Woubrechtetegem en Sint-Antelinks is weinig waarschijnlijk. Bovendien finaliseert De Dijn zijn reeks kaartboeken voor de abdij van Vorst pas in de tweede helft van 1638.⁶ Het is niet plausibel dat hij nog in datzelfde jaar ook de bezittingen van de hoven te Roeselare en ten Berge gaat opmeten. Dit zijn natuurlijk onrechtstreekse indicaties, maar Persoons heeft ook harde bewijzen.

Aan de hand van de bewaarde afschriften van pachtcontracten van de Ninoofse abdij blijkt dat de kaart van een latere datum dan 1638 moet zijn. In een pachtcontract van *Jaspar Van Wynendaele*, daterend van 12 januari 1644, worden een aantal percelen van de abdij van Ninove beschreven. Hij pacht onder meer *een stuck lants op het huygevelt [...] groot seven bunderen dry dach[wan]t en vyfentachtich roeden*.⁷ Het gaat dus om het perceel met nummer 3 op de kaart van De Dijn. Zowel de kaart als de legger vermelden echter een grootte van 7 bunder, 3 dagwand en 35 roeden. De beschreven grootte in het pachtcontract wijkt dus 50 roeden af.⁸ Ook bij andere percelen is de grootte niet altijd gelijk aan de oppervlakte zoals die gemeten werd door De Dijn. Daarnaast pacht deze *Jaspar Van Wynendaele* ook *een stuck lants geleghen opt Rystvelt, commen[de] zuydt Niclaes De Grootte, en[de] west s’Heeren straete, groot seven bunderen en[de] seven roeden*. Het gaat dus om het perceel met

4. De kaart was geïnventariseerd als RIJKSARCHIEF TE GENT, *Abdij Roosenberg te Waasmunster*, nr. 481: *Figuratieve kaart van goederen gelegen te Woubrechtetegem*. 1638. Op de datum van 1638 komen wij nog terug.

5. Over deze betreuzenswaardige ingreep: VAN DE PERRE Dirk; VANDE WINKEL Georges, *Aanmerkingen bij de uitgave van kaarten van de abdij van Ninove (1616-1781)*, - *Het Land van Aalst*, 69, 2017, (2), p. 118-120 en 124.

6. VANDE WINKEL Georges, *Philips de Dijn en de benedictinessenabdij van Vorst (Brussel) : kaartboeken 1629-1638*, - *Het Land van Aalst*, 70, 2018, (4), p. 70.

7. Rijksarchief Gent, Fond Abdij Ninove, Pachtboek 1633-1652, K144-139, 115v.

8. 1 bunder = 4 dagwand = 400 roeden (Aalsterse maat).

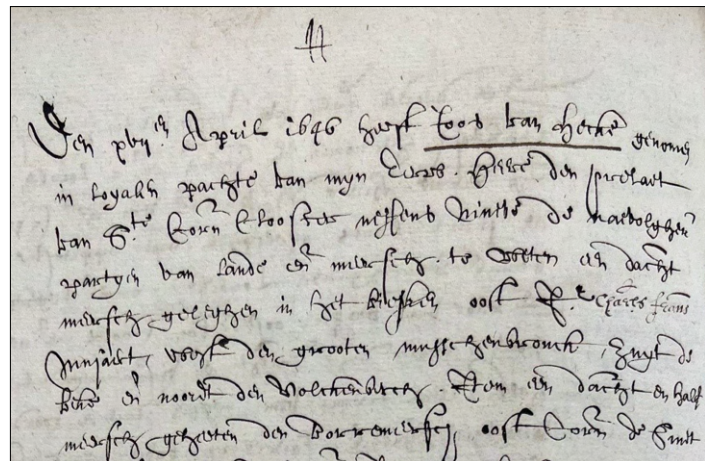
Detail van de kaart, Sint-Antelinks.
Bron: Rijksarchief Gent K174, nr. 481.

nummer 67 op de kaart. Hier komt de grootte wel overeen met de meting van De Dijn, maar als aangelande wordt op de kaart niet *Niclaes De Grootte* aangeduid, maar *D'hoirs van Nicolaes de Grootte*. Dus op 12 januari 1644 leeft *Niclaes De Grootte* nog, maar ten tijde van de kaart zijn het reeds zijn *hoirs* of erfgenamen die het belendende perceel bezitten. Idem voor bijvoorbeeld het perceel met nummer 76 op de kaart. De grootte van 60 roeden in het pachtcontract komt overeen met de grootte op de kaart, maar de aangelande die er ten oosten van ligt, heet in het pachtcontract *Pieter Van[der] Haeghen*, terwijl dat op de kaart *d'hoirs p[iete]r van[der] haegen* zijn. Dat betekent dat de kaart begin januari 1644 dus nog niet bestaan kan hebben.

9. Rijksarchief Gent, Fonds Abdij Ninove, Pachtboek 1633, K144-139, 135v.

10. Ibidem, K144-140, 24r.

Wanneer we nu die systematiek toepassen op de daarop volgende pachtcontracten merken we steeds hetzelfde op: soms wijken de groottes af, soms komen de namen van de aangelanden niet overeen. Het pachtcontract van 17 april 1646 vermeldt de percelen die *Joos Van Hecke* in pacht neemt van de abdij van Ninove. Uit ons onderzoek naar de toponymie van Sint-Antelinks is gebleken dat het gaat om de percelen die de abdij op de wijk Bevere te Sint-Antelinks had en die door De Dijn met letters i.p.v. cijfers op de kaart worden aangeduid. Bij geen enkel perceel komt de grootte overeen met de opmetingen op de kaart en in de legger, en ook de aangelanden wijken soms af. Zo is het perceel met de letter F op de kaart 133 roeden groot, terwijl we in het pachtcontract het volgende lezen: *Item een dach[wan]t en half meersch geheeten den Borremeersch*.⁹ Ook het perceel met letter G (92 roeden op de kaart) heeft een afwijkende grootte en aangelande: *een dach[wan]t meersch gelegen in het biesken oost h[ee]r charls fran[coi]s Musaert, west den grooten musschenbrouck, zuyt de beke en[de] noordt den Volckenberch*. Op de kaart wordt daarnaast ook niet gesproken over het Groot Mussenbroek, maar wordt datzelfde perceel de *Waetergreve* genoemd. In de legger gaat het om de *Watergravemeers*.

Pachtcontract 17 april 1646.

Bron: Rijksarchief Gent, Fonds Abdij Ninove, Pachtboek 1633, K144-139, 135v.

Het lijkt ons weinig plausibel dat de opmetingen door De Dijn reeds waren gebeurd en de kaart al bestond, als de pachtcontracten zo sterk afwijken. De kaart kan dus nog niet gemaakt geweest zijn in april 1646. Wanneer dan wel, is moeilijk te achterhalen, maar uit de chronologie van het kaartboek blijkt alvast dat er twee mogelijke periodes zijn: 1647-1648 en 1650-1653. Dit stemt dus overeen met onze datum van april 1646 als terminus post quem. Het volgende pachtcontract dat betrekking heeft op gronden te Sint-Antelinks dateert al van 20 mei 1666¹⁰ en op dat moment moet de kaart uiteraard reeds bestaan hebben, want De Dijn overleed op 5 augustus 1665.

De beschrijving van de kaart

Keren wij nu terug naar de beschrijving van de kaart. Naast de al vermelde wapenschilden van abdij en abt vertoont de kaart van Woubrechtgem - Sint-Antelinks nog een aantal kenmerken die gemeenschappelijk zijn voor het kaartboek: perkamenten drager (in dit geval van 135 x 85,5 cm); goudomrand; één of twee bijkomende, meestal niet ingevulde cartouches; een windroos (in dit geval zelfs twee) met 8 of 16 windrichtingen in bladgoud en blauw, het noorden aangeduid met een sierlijk uitgewerkte pijlkop en de vier hoofdwindrichtingen in het Nederlands (met uitzondering van de kaart van Sint-Renelde/Saintes waar zij in het Latijn zijn aangeduid). Het ultieme bewijs dat kaart en legger uit het kaartboek een geheel vormen, zijn natuurlijke de overeenstemmende perceelnummers.

Dat Philips de Dijn in het geval van Woubrechtgem en Sint-Antelinks voor één kaart opteert, lijkt een logische keuze. De bezittingen van de Ninoofse abdi in beide dorpen vormen een aaneengesloten blok met twee exploitatiecentra, het Hof te Roeselare op Sint-Antelinks en het Hof ten Berge op Woubrechtgem. Het centrale kaartbeeld wordt beheerst door drie oriëntatiepunten. Van links naar rechts zijn dat de dorpskern van Woubrechtgem met in de schaduw van de kerktoeren *t'hof ten berghe* met walgracht en duiventoren, het door bossen, vijver en een akker omsloten *Thoff te Roesselaere*, eveneens met duiventoren, en de kerk van Sint-Antelinks. In tegenstelling tot vandaag staat de kerk nog met haar oorspronkelijke oriëntering afgebeeld, namelijk met het koor in het oosten en de ingang langs het westen.¹¹

11. Zie voor meer info hierover: VAN DE PERRE Dirk, *De kerken van Sint-Antelinks, - Het Land van Aalst*, 68, 2016, (2), p. 85-116.

12. Het uitvoerig relaas over het al dan niet bestaan hebben van deze kapel wordt opgenomen in het boek *Toponymie van Sint-Antelinks*.

13. Nu bekend als Buysesmolen, Buysesmolen of Molen Ter Rijst: <https://www.molenechos.org/molen.php?nummer=245> (geraadpleegd op 13 februari 2024).

Details van de kaart: Woubrechtgem en 'Thoff te Roesselaere'
Bron: Rijksarchief Gent K174, nr. 481.

De rest van het kaartbeeld is bezaaid met landbouwexploitaties (rood), meersen, broeklanden en bossen (groen), steeds voorzien van de grootte van de percelen en soms van het toponiem of de eigennaam ervan. Behalve de twee pachthoven worden nog een aantal andere belangrijke hoeves afgebeeld: op grondgebied Sint-Antelinks *T'hof Te Ransbeke* en twee grote, maar vandaag verdwenen hoeves in de Roeselarestraat, waaronder het *Hoff van Vincent Mullem*. Op de wijk *Turtelboom* te Aspelare zien we het hof van *Gysbrecht van Audenhove* afgebeeld, inclusief duiventoren. Op Woubrechtgem vinden we *Thof T'olbeke* met duiventoren, *Thoff T'Oppelbeke* en het hof te Middelerpen, ook met duiventoren, terug. Opmerkelijk is verder dat we op de hoek van de huidige Molenstraat en *De Plaetse* in Woubrechtgem nog twee hoeves afgebeeld zien die een duiventoren lijken te hebben. Net over de grens met Ressegem zien we ook *Thoff Te Raeckhout* en zelfs de vandaag nog steeds gekende *Schaepbrugge* wordt vermeld. Ook de twee watermolens (*Waetermolen van Herzele* en *Stampmolen*) op de grens tussen Woubrechtgem en Herzele worden opgenomen. Dé grote afwezige op de kaart is de vermeende kapel op de Plaats in Sint-Antelinks.¹²

14. Voor meer info over de Hollebekemolen, zie SOUFFREAU Georges, *Geschiedenis van de houten korenwindmolens te Woubrechtgem genaamd Hollebekemolen of Hellemolen (voor 1250 - 1923) en van de molenaarsfamilie De Loof, Woubrechtgem (in eigen beheer), 2005 en De molens van Herzele, een historisch overzicht*, uitgegeven door heemkundige kring De Hellebaard, 2009, p. 93-97.

Tot slot zien wij midden boven nog de *Reystmolen*¹³ met het molenhuis en rechts van abt Roelofs' wapenschild wordt de molenberg van de op dat moment reeds afgebrande *Hollebekemolen* afgebeeld met de vermelding *verbranden Meulen*.¹⁴

Details van de kaart: Reystmolen en verbranden Meulen.
Bron: Rijksarchief Gent K174, nr. 481.

Twee windrozen (in de linkerbovenhoek en de rechteronderhoek) geven aan dat de kaart op het oostnoordoosten is georiënteerd. In de kaartrand geeft De Dijn een aantal aangrenzende dorpen weer. Beginnend in het noorden (linksboven dus) en in wijzerzin zijn dat Aaigem, Aspelare (even onderbroken door de “Jurisdicte van Heerlijchhove Waloven”¹⁵), Voorde, Ophasselt, Sint-Lievens-Esse, Herzele, Ressegem.¹⁶ Twee cartouches, een eerste in de linkerbovenhoek en een tweede midden onder blijven leeg. De cartouche midden onder draagt wel de schaalstok met passer en is rechts geflankeerd door een zelfportret van De Dijn. Dit zelfportret is duidelijk een kopie van het zelfportret dat de landmeter al in 1638 aanbrengt op een kaart met het grondbezit van de abdij van Vorst in het gelijknamige dorp.¹⁷

Nog een laatste cartografisch element verdient onze aandacht. Het kaartblad zelf is goudomrand, maar over het hele kaartblad loopt zigzag nog een lijn in bladgoud. De betekenis van deze lijn is niet meteen duidelijk en De Dijn geeft er ook geen verklaring voor, noch op de kaart zelf noch in de bijhorende legger. Op de zonet vermelde kaart van de abdij van Vorst komt een gelijkaardige ‘vergulden cant’ voor en daar geeft De Dijn wél tekst en uitleg in de bijhorende legger¹⁸: “(...) ende alsoo de selve prochie en(de) heerlyckhede [van Vorst] es scheidende, hebbe op de caerte ghestelt eenen vergulden cant tegen den welcken de voorschreven prochie scheijft (...)” De abdis van Vorst is ‘vrouwe’ van Vorst, net zoals de abt van Ninove heer is van de heerlijkheid Woubrechtgem – Sint-Antelinks en in beide gevallen geeft Philips de Dijn de grenzen van hun wereldlijke jurisdictie aan met een lijn in bladgoud. De zigzaglijn op onze kaart komt dan ook perfect overeen met de latere grenzen van beide gemeenten op bv. de kaart van Vandermaelen. En net zoals op de kaart van Vorst tekent De Dijn ook hier de schepenbank waar de vierschaar van de heerlijkheid vergadert: op *De Plaetse* van Woubrechtgem onder een solitaire boom in de hoek tussen de kerkhofmuur en de buitenmuur van *‘thof ten berghe*. Met dank aan Gerrit Liessens (Aaigem) die onze aandacht op dit detail vestigde.

Nu deze kaart geïdentificeerd is als een onderdeel van het kaartboek van Philips de Dijn voor de abdij van Ninove is het de logica zelve dat zij op termijn ook in dat abdijsarchief belandt. Verder mag aangestipt worden dat het volledige kaartboek van Ninove nu digitaal beschikbaar is: legger (99 scans) én de negen bijhorende kaarten.¹⁹ Het zou mooi zijn als het Rijksarchief dit geheel als cartografisch topstuk zou aanbieden zoals dit al het geval is voor het kaartboek van Averbode.²⁰

15. Waalhove was een enclave van de erg gefragmenteerde gemeente Herlinkhove. Als die bij keizerlijk decreet van 12 juli 1804 wordt opgeheven, gaat Waalhove over naar Aspelare (VRIELINCK Sven, *De territoriale indeling van België (1795-1963) : bestuursgeografisch en statistisch repertorium van de gemeenten en de supracommunale eenheden (administratief en gerechtelijk) : met de officiële uitslagen van de volkstellingen*, dl. 3, Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2000, p. 1826).

16. Heldergem en Steenhuize-Wijnhuize worden niet vermeld. De aanwezigheid van Ophasselt kan verbazing wekken, maar tot 1826 grenst Sint-Antelinks aan de Ophasseltse enclave ‘Hoge Weg’. Bij Koninklijk besluit van 6 mei 1826 wordt de enclave ingelijfd bij Steenhuize-Wijnhuize dat ter compensatie twee stukken land met een oppervlakte van 48 bunder aan Ophasselt moet afstaan (VRIELINCK, *o.c.*, p. 1893).

17. Voor een overzicht van de zelfportretten van De Dijn op zijn kaarten, zie MERCKAERT Bart, *Philips de Dijn, een leven in kaarten*, - *Het Land van Aalst*, 70, 2018, (4), p. 251-253.

18. VANDE WINKEL Georges, *Philips de Dijn en de benedictijnenabdij van Vorst (Brussel) : kaartboeken 1629-1638*, - *Land van Aalst*, 70, 2018, (4), p. 308.

19. https://search.arch.be/nl/zoeken-naar-archieven/zoekresultaat/ead/rabcans/zoekterm/abdij+ninove/ead/BE-A0514_114327_113020_DUT (geraadpleegd 13 februari 2024).

20. <https://www.arch.be/index.php?l=nl&m=archieven-online&r=kaarten-en-plattegronden#kaartencollecties> (geraadpleegd 13 februari 2024).

Detail van de kaart: Cartouche en zelfportret De Dijn.
Bron: Rijksarchief Gent K174, nr. 481.

Review

Dave DE RUYSSCHER, *Noordzeehandel en middeleeuws Vlaanderen, ca. 1000 - ca. 1300. De families de Russe, van Gent en de Straten in Sint-Omaars, Brugge en Temse*, Gent: Skribis - Mirto Print, 2021, 410 p.

De multinational 'Iwein van Aalst & CO'

Het is lang geleden dat een boek me zo van mijn sokken blies en het was dan nog bijna aan mijn regionale radar ontsnapt. Dit is te verklaren doordat er in de titel geen verwijzing te bespeuren valt naar het Land van Aalst. Het gaat over het boek "*Noordzeehandel en middeleeuws Vlaanderen, ca. 1000 – ca. 1300: de families de Russe, van Gent en de Straten in Sint-Omaars, Brugge en Temse*". Het is geschreven door Dave DE RUYSSCHER, jurist en historicus, als professor verbonden aan de universiteit van Tilburg en globaal reeds besproken in HLvA, LXXIII, nr. 4. Hier willen we nog even inzoomen op het internationale belang van het huis van de heren van Aalst.

Het wondere aan dit boek is dat de microgeschiedenis van 3 belangrijke families in het graafschap Vlaanderen in de late middeleeuwen leidt tot macrohistorische inzichten. Vanuit de territoriale bezittingen en schenkingen worden niet enkel familiale en politieke verbanden afgeleid, maar ook economische en internationale evoluties. Zo blijkt de ruime familie van Gent, het huis Aalst (gemakshalve het geslacht van Iwein van Aalst) niet enkel in Oost- en West-Vlaanderen bezittingen en invloed te hebben, maar ook in Noord-Frankrijk (Artesië) en in Zuid-Oost-Engeland (Lincolnshire). Het etiket duistere middeleeuwen met daarbij horend feodaal, autarkisch isolement is weliswaar al geruime tijd bijgesteld, maar het blijft toch bijzonder te ontdekken dat de late middeleeuwen al zo internationaal waren. En dan hebben we het niet enkel over de economische banden tussen Engeland, Denemarken, Noord-Frankrijk en Vlaanderen, maar ook politieke. Het schaakspel – bij wijlen steekspel - met de Duitse keizer laten we dan nog buiten beschouwing... Tegenover deze intriges en plotwendingen zijn die uit de legendarische Amerikaanse soapseries *Dallas* en *Dynasty* samen maar klein bier... Soms overtreft de realiteit de fictie!

Uit de lessen geschiedenis weten we nog dat Jacob van Artevelde een mooi voorbeeld is van de economische band tussen het graafschap Vlaanderen en Engeland in de 14de eeuw, maar eigenlijk was dit al enkele eeuwen het geval.

Iwein en compagnie

De heren van Aalst bouwden grondbezit op langs de Leie, aan de Artesische kust en in het 3de kwart van de 10de eeuw rond Sint-Omaars, Terwaan en Broekburg (Bourbourg). Ze hadden er een sterke band met de abdij van Sint-Bertijns. In die periode hield de Sint-Pietersabdij, waarvan de heren van Aalst voogd waren, er schapenboerderijen. Nauwe banden met de heren van Harnes (arr. Lens) verzekerden de leden van het huis-Aalst van invloed in Kassel (arr. Duinkerke). Ze hadden goederen in Guînes (arr. Calais) en bij Broekburg (arr. Duinkerke) en Arques (arr. Sint-Omaars).

Naar het einde van de 10de eeuw verwierven ze gronden in Maritiem Vlaanderen. Giselbert van Gent (zoon van Rodulf van Gent, ° ca. 1000 + 1052) combineerde de voogdij van de Sint-Pietersabdij met de heerlijke rechten over Aalst.

In de 11de eeuw konden de heren van Aalst maximaal profiteren van de strijd tussen kerkelijke gezagsdragers en wereldlijke heren om nieuwe terreinen en ontginningen te verwerven. Een ander belangrijk element was het toegenomen belang van de steden. Vanaf het einde van de 11de eeuw gingen de steden zich alliiëren met edellieden van wie ze meenden dat ze een dam tegen de grafelijke macht konden opwerpen. Dit was ook het geval ten tijde van Willem Clito¹, die de nieuwe Vlaamse graaf was geworden dankzij de steun van de Franse koning, Lodewijk VI. De steden die toen economisch al erg op Engeland gericht waren, konden zich daar niet in vinden. Ze vreesden dat graaf Clito een economische ramkoers zou varen en de bloeiende textielindustrie in de Vlaamse steden zou schaden.

Door hun connecties met de heren van Boulogne-sur-Mer (vanaf 1030) konden de heren van Aalst reeds in de jaren 1050 in Engeland aanwezig zijn. In die periode hadden ze ook een domein in Meteren, bij Belle (arr. Duinkerke).

Giselbert van Gent was in de jaren 1050 naar Zuid-Oost Engeland getrokken om er zich te vestigen. Wegens zijn steun aan Willem de Veroveraar kreeg hij als beloning 170 domeinen in Lincolnshire met zoutmijnen, markten en veerboten. Tot midden 1138 steunde de Engelse koning Stephen² (1135 - 1154), die de laatste Engelse koning van het Normandische huis was, het huis-Aalst in Guînes, maar niet in Engeland. Pas na de veldslag van Northallerton (aug. 1138) had de familie van Gent toegang tot de *inner circle* van koning Stephen. Zo werd Robert van Gent ca. 1140 kanselier van de koning.

Ook Willem van Ieper verwierf een belangrijke positie in Engeland (in 1137 'getrouwe' van de Engelse koning), nadat hij in 1133 verbannen was uit Vlaanderen met goedkeuring van de heren van Aalst. De zoon van Willem van Ieper, Steppo, was een taaie tegenstander tijdens de strubbelingen in het Land van Waas.

Ca. 1065 werd Boudewijn I van Gent, heer van Aalst (+1082) door graaf Boudewijn V (+1067) beleend met het land van Waas en hij verwierf eveneens Drongen door zijn steun aan Robrecht de Fries (graaf van Vlaanderen van 1071 tot 1093) in de slag bij Kassel (1071). De heren van Aalst waren pioniers in het drassige, economisch weinig interessante Waasland. De restanten van het Koningsforeest (tussen Sint-Niklaas en Stekene) werden in akkers omgezet en in de buurt van Temse werden verspreide nederzettingen verenigd tot één groot abdijdomein. De heren van Aalst waren er burchtheren.

Ze maakten slim gebruik van *officiales*, gespecialiseerde ambtenaren, om hun landbouwbedrijven te exploiteren en ze beriepen zich op hun bekwaamheid en *know how* om sterk te staan in het steeds meer gespecialiseerde en gecentraliseerde graafschap Vlaanderen.

Hendrik van Broekburg/Bourbourg (+1168), verwant van Iwein van Aalst, nam in 1138 het regentschap waar over het graafschap Guînes. Hij hertrouwde korte tijd later met Beatrix van Aalst (+ ca. 1170), dochter van Boudewijn III van Aalst (+ 1127) en nicht van Iwein.

In de vroege 12de eeuw hadden de heren van Aalst, naast domeinen in Argues, Guînes en Meteren, ook heerlijkheden rond Oudenaarde (Mater), Horebeke, Ronse, Ieper, Veurne, Komen en Tourcoing. In het 2de kwart van de 12de eeuw zwaaiden de heren van Aalst de plak in Zwijnaarde. Hun voornaamste grondbezit bevond zich reeds

1. Willem Clito: kleinzoon van Mathilde van Vlaanderen en Willem de Veroveraar. Via vaders zijde kon hij aanspraak maken op Normandië. Zijn vader, Robert, hertog van Normandië van 1087 tot 1105, was door zijn broer, Hendrik I, koning van Engeland van 1100 tot 1135, gevangen gezet in Engeland. Hendrik I was in 1105 Normandië binnengevallen. Van 1109 tot 1113 en van 1116 tot 1120 was hij in oorlog met Frankrijk. Willem Clito droomde ervan om zijn vader te bevrijden en meteen ook Normandië terug te veroveren.

2. Koning Stephen (Stefanus) was in 1096 geboren in Blois. In 1127 had hij als graaf van Boulogne (sinds 1125) een campagne georganiseerd voor zijn oom, Henry I/Hendrik I (koning van Engeland van 1100 tot 1135), tegen Willem Clito,

voor 1150 in Vrasene, Haasdonk, Burcht. In het begin van de 12de eeuw waren daar terreinen bijgekomen in Bazel, Belsele, Elversele (langs de Durme), Lokeren, Temse en Waasmunster. Iwein bezat er ook molentjenden en cijzen, evenals tienden in Houtem. In 1139 had Iwein een groot terrein in Belsele geschonken aan de abdij van Drogen.

Ca. 1127 had de familie van de heren van Aalst haar grondbezit in Broekburg en rond Sint-Omaars kunnen versterken. Voor de drooglegging van de moerassen bij Sint-Omaars in het 3de kwart van de 12de eeuw gebruikte meier Boudewijn Russing zijn contacten in de regio, waaronder zijn Aalsterse relaties.

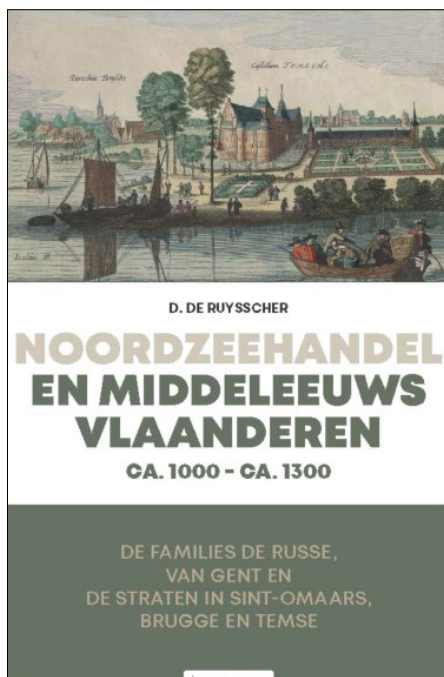
Rogier I van Kortrijk zorgde voor de moord op Iwein van Aalst in 1145³. Deze actie was mogelijk een wraakactie vanwege de oude landadel die na het aantreden van graaf Diederik van den Elzas buitenspel was gezet. Er speelde ook een argument van verraad. De kunstgrepen die Iwein had uitgehaald om de Gentse burggraven te neutraliseren waren een stap te ver gegaan. De moord kreeg daarom de (minstens stilzwijgende) steun van de burggravenfamilie van Gent.

In 1128 was Diederik van Beveren (+1153) erin geslaagd het Land van Waas van Iwein afhandig te maken. Allicht had hij gebruik gemaakt van de chaos na de moord op graaf Karel de Goede. De heren van Bornem hadden zich verbonden met de heren van Beveren om de dominantie van het huis-Aalst in het Waasland te breken. Pas in 1158 had Diederik van Aalst de oude graaf Diederik van den Elzas (en tevens zijn grootvader) toch kunnen bewegen tot een strafexpeditie tegen de heer van Beveren en kon hij op dat ogenblik het leen van Waas terug overnemen.

Naast de goede verstandhouding met graaf Filips van den Elzas was er ook nog de link van de familie van Gent, en in het bijzonder de tak-Aalst, met de Tempeliers. Deze vormden in de 12de eeuw ook een belangrijk bindmiddel tussen de Engelse koning, de familie van Gent en de Vlaamse graaf. Ook de koningen van Schotland stonden in die eeuw in nauw contact met het huis-Gent.

Al die regionale verbanden en familiale linken doen bijna duizelen. Het is één van de grote verdiensten van dit boek om dat web te reconstrueren en op die manier het beeld van de Middeleeuwen en van het huis van de heren van Aalst bij te stellen.

3. Iwein werd vermoord in 1145 door een bondgenoot van Hendrik van Bourbonn (1110 – 1168) die getrouwd was met Beatrice van Aalst. Vermoedelijk was dit Rogier van Kortrijk of iemand uit zijn omgeving. Deze was een bondgenoot van burggraaf Henri van Bourbonn. Mogelijk motief: het feit dat Iwein zich het erfand van zijn nichtje had toegeëigend in 1127.

Wouter Van der Spiegel

Cover van het boek.

Review

Hans VAN GYSEGEM, *De ‘Congoleesche’ school van Gijzegem: opvoeding en beschaving van Congolese kinderen in katholiek Vlaanderen (1889-1900)*, S.I.: Van Gysegem, 2023, 199 p.

Me too in Hofstade anno 1900

Auteur Hans VAN GYSEGEM is niet aan zijn proefstuk toe: in 2015 publiceerde hij reeds "*Gijzegem van 1845 tot 1975 in de regionale pers*" en in 2021 "*Het Patersgesticht van Gijzegem*". In zijn nieuwste boek zoomt hij in op één thema dat toen één van de vele thema's was, namelijk de "*Congoleesche school van Gijzegem*". In *Het Land van Aalst*, LXXV, 1 behandelden we deze problematiek reeds in het artikel "*Sporen van koloniale geschiedenis uit het Aalsterse in het Africamuseum in Tervuren*". De Congolese kunstenaar F. TSIMBA heeft er namelijk voor gezorgd dat de schaduw van de namen van 11 Congolese kinderen die in die school in Gijzegem werden opgeleid en er ook overleden, valt onder de lijst met namen van 1.508 Belgische militairen die omkwamen bij de verovering van de Onafhankelijke Congostaat van Leopold II.

De feiten speelden zich af in Hofstade, maar het thema (seksueel grensoverschrijdend gedrag of misbruik) overstijgt deze beperkte geografische omschrijving en waren geen alleenstaand feit in België in die tijd. De reportage "*Godvergeten*" maakte vorig jaar nog pijnlijk duidelijk dat geschiedenis spijtig genoeg soms brandend actueel blijft.

Door tientallen krantenberichten uit de jaren 1890-1900 kan de lezer vanop de eerste rij deze geschiedenis mee beleven. Ook de tientallen foto's maken het voor de lezer gemakkelijker om zich een beeld te vormen van een lang vervlogen tijd.

Een aantal krantenartikels uit het einde van de 19de eeuw reeds opgenomen in de vorige boeken. De auteur gaat nu dieper in op de rol van E.H. VAN IMPE en zijn ambitie om via de opleiding van Congolese kinderen in het internaat Sint-Aloysius van Gonzaga in Gijzegem een steentje bij te dragen tot de koloniale droom van koning Leopold II.

Hij komt tot het besluit dat abbé VAN IMPE dit vooral deed om zichzelf in de kijker te werken bij de Belgische adel en bij koning LEOPOLD II. Ook over diens schuld in verband met de zedenfeiten laat hij weinig twijfel bestaan.

De auteur eindigt met een oproep aan stadsbestuur, culturele en/of heemkundige verenigingen om dit ongelukkig stukje bijna vergeten geschiedenis niet volledig te laten verloren gaan en dit door middel van een gedenkplaat, infobord, ... als postuum eerbetoon voor de overleden Congolese kinderen. We sluiten ons graag aan bij die oproep.

De memorieboeken van Jan, Judocus en Jan Baptist De Vis, molenaars te Meldert.

Een nieuwe monografie in de reeks *Het Land van Aalst EXTRA*

De molenaars op de wind- en watermolens hadden tot begin vorige eeuw een bijzondere status door de veeleisendheid van hun beroep. Net zoals bij de boeren beïnvloedde het weer hun werk. Overvloedige regen, storm, periodes van droogte, telkens moesten ze gepast kunnen reageren. Ze hoorden goed op de hoogte zijn van de verschillende graansoorten, kennis hebben van de vereiste houtsoorten, van de werking van tandwielen en van molenstenen die ze bovendien ook nog moesten kunnen onderhouden.

Een toekomstige molenaar deed zijn vakkennis op bij zijn vader op de molen. Hij volgde dan ook zijn vader op als nieuwe molenaar of als er voor hem geen plaats meer was, dan ging hij op zoek naar een molenaarsdochter. Zo ontstonden molenaarsfamilies die meerdere generaties op dezelfde molen werkten. Gekende molenaarsfamilies zijn Van Lierde, Van de Putte en De Vis. Dat maakt hun geschiedenis bijzonder boeiend, zeker als er onder hen waren die een huishoudboek of memorieboek bijhielden.

Memorieboeken zijn eerder zeldzaam en zijn van elkaar erg verschillend. Vandaar dat al snel de vraag werd gesteld naar de representativiteit van de geboden informatie. Toch zien we dat historici zoals Reinoud Vermoesen en Thijs Lambrecht er belang aan hechtten. Reinoud Vermoesen gebruikte ze als bron, naast de staten van goed, voor zijn proefschrift¹. Thijs Lambrecht reconstrueerde op basis van een memorieboek de leefwereld van één hereboer in een klein Vlaams dorp in de achttiende eeuw². Voor Meldert kennen we nog het gedeeltelijk bewaard gebleven memorieboek van Peter Van den Wijngaert³ en dat van Pieter Van de Maele⁴. Peter begon zijn met zijn aantekeningen na een inbraak in zijn huis en Pieter noteerde van 1827 tot 1837 zijn bedrijfsactiviteiten en de familiale gebeurtenissen. Bijzonder interessant zijn zijn aantekeningen als vlashandelaar: zijn aankopen in Letland en de verkopen aan boeren en anderen. Vlas was toen belangrijk in het huishouden en als veevoeder. Merkwaardig zijn ook de memorieboeken van de familie Van de Putte uit Essene. Het is een familie van molenaars die van 1645 tot 1911 er de grote watermolen van de abdij uitbaatten. Peter, Philip, Jan Baptist en Eugeen Gustaaf noteerden daarin ter memorie belangrijke gebeurtenissen uit hun leven: hun huwelijk, de geboorte van hun kinderen, overlijdens, maar ook aan- en verkopen, leningen en zo meer.

Die laatste memorieboeken vertonen grote gelijkenissen met de memorieboeken van de familie De Vis. De opvallendste overeenkomst is wel dezelfde toenemende welvaart, maar de Van de Puttes noteerden de familiegebeurtenissen uitgebreider dan Jan, Judocus en Jan Baptist De Vis. Dank zij Jozef Gravez, gewezen voorzitter van de heemkundige kring van Lede, konden wij de memorieboekken van de familie De Vis inkijken met de bedoeling de inhoud ervan te verduidelijken en met de toelating om er foto's van te nemen. Die memorieboeken bevatten een schat aan informatie die we hebben verwerkt samen met gegevens uit akten en processen van het archief van de schepenbank van Asse en de parochieregisters. De twee boeken zijn eigenlijk twee ongelinieerde schriften in een harde bruine koft bekleedt met leder. De bladen

1. R. VERMOESEN, Markttoegang en "commerciële" netwerken van rurale huishoudens. De regio Aalst 1650 – 1800, Arcadia Press, 2011, p. 35.

2. T. LAMBRECHT, een grote hoeve in een klein dorp: relaties van arbeid en pacht op het Vlaamse platteland tijdens de 18de eeuw. Zie ook: <https://www.lannoo.be/nl/producten/geschiedenis-algemeen/een-grote-hoeve-een-klien-dorp-en> : <https://research.flw.ugent.be/en/projects/agriculture-wage-labour-and-household-economies-eighteenth-century-flanders-regional-and>

3. Het memorieboek van Peter Van den Wijngaert werd niet gepubliceerd.

4. E. SCHOON & B. VERMOESEN, Het memorieboek van Pieter Van de Maele uit Meldert, in: De Faluintjes, 2017, 2, 201 – 213.

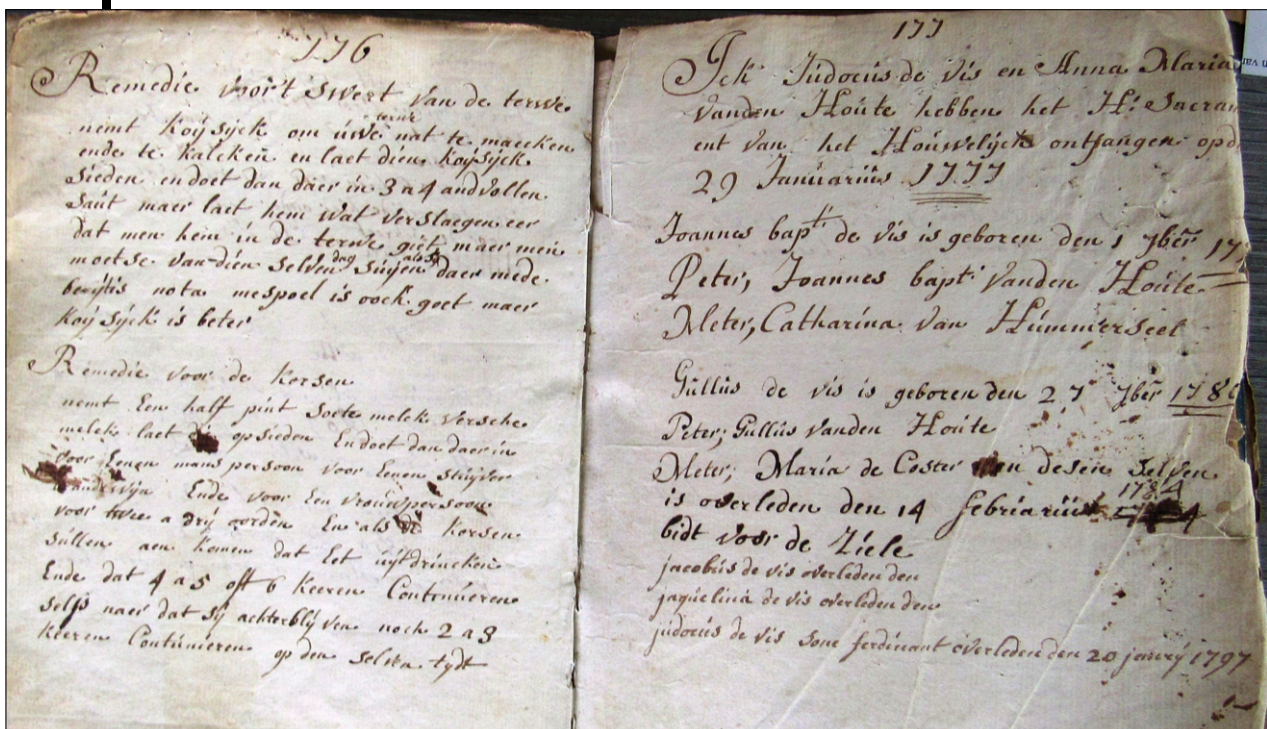
zijn van geschept papier. Ze meten 20 x 16 x 4. Het eerste boek telt 257 blz. en het tweede 178, maar zowat ¼ van de bladen zijn blanco gebleven. In het eerste boek zijn alle bladen genummerd, in het tweede alleen de rechtse. De inhoud bestrijkt een periode van 1734 tot 1843 en is het werk van Jan, zijn zoon Judocus en diens zoon Jan Baptist, maar ook anderen maakten aantekeningen. De bedoeling was duidelijk: de familie noteerde alle financiële verrichtingen, voor hen belangrijke gebeurtenissen: geboorten, huwelijken en overlijdens, de bouw van een windmolen de aankoop van andere molens en allerlei voorvallen en recepten voor de huisapotheek.

De verwerking van al die gegevens leverde een lijvig artikel op dat we in vier hoofdstukken indeelden. Het eerste deel met als titel “Jan” loopt van 1734 tot zijn dood op 27 augustus 1768, het tweede deel tot de dood van Judocus op 13 juli 1811 en het derde tot het overlijden van Jan Baptist op 11 juli 1843. Alle recepten van de huisapotheek die verspreid in de twee memorieboeken staan, brachten we samen in hoofdstuk 4.

Edmond Schoon
Ben Vermoesen

Extract memorieboek.

Bron: privébezit; foto Edmond Schoon & Ben Vermoesen

De auteurs

Georges Vande Winkel

Heirebaan 107
9400 Ninove-Denderwindeke
vande.winkel.georges@gmail.com

Wouter Van der Spiegel

Babbelaarstraat 159
9300 Aalst
wouter.vanderspiegel@belgacom.net

Brecht Persoons

Roeselarestraat 24
9550 Sint-Antelinks
brechtpersoons@hotmail.com

Dirk Van de Perre

Hoogstraat 23
9401 Ninove-Pollare
dirkvandeperre@skynet.be

Edmond Schoon

Langestraat 302
1790 Affligem
edmond.schoon@outlook.be

Ben Vermoesen

Langestraat 87
1790 Affligem
ben.vermoesen@telenet.be

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Jaargang LXXVI • 2024 • Nummer 1 • januari - februari - maart

Artikels

Dirk Van de Perre

De site van het Ninoofse gasthuis/hospitaal (1750-2012/2024). Deel 1. Het oude gasthuiscomplex onder het Oostenrijkse, Franse en Nederlandse Bewind (1750-1830)

1

Georges Vande Winkel

De regio tussen Midden-Dender en de weg Asse-Edingen op de Villaretkaart. Opvulling van een hiaat.

16

(Incl. centerfold)

18

Brecht Persoons & Georges Vande Winkel

Kaart van Sint-Antelinks en Woubrechtgem vervolledigt kaartboek van abdij Ninove (Philips de Dijn, 1641-1654)

25

In de kijker

Wouter Van der Spiegel

Review: Noordzeelhandel en middeleeuws Vlaanderen, ca. 1000 - ca. 1300.

30

Wouter Van der Spiegel

Review: De Congolese school van Gijzegem.

33

Ben Vermoesen & Edmond Schoon

Het Land van Aalst EXTRA 5: 'De memorieboeken van Jan, Judocus en Jan Baptist De Vis, molenaars te Meldert?'

34